

هەولىن شىيخ حەسەن ئادانى (١١٩٤ - ١٢٤٦) زېقىكىرنا قەوارىيەكى سەرىيەخۇ
(ل دويف ئەدبىيات و كەلتۈورى ئىزدىان)

كۆڤان رىسان حەسەن

سەرۋاتىيا زانكۆيا دەۋك / هەرىما كوردىستان اىراق

شمال خمو خضر

زانكۆيا دەۋك - سەنتەرى بىشكىچى بۇ فەكۆلىيەن مەرقاپىتى / هەرىما كوردىستان اىراق

پوختە:

شىيخ حەسەن كورى ئادى (بىن دووبىن) كورى ئەبو بەردەكت كورى سەخەر كورى موسافر يىنى ناقدار ب (شىيخ حەسەن ئادانى)، ل دەمۇرۇبەرىن سالا (١١٩٤) از ژ دايىكبوویە، ھزىمەند و نقيسەر بۇو، پەرتۇوکا پېرۇزىيا ئىزدىان (جەلوو) نقىسىيە و كەلهك قەمۇل و بەيتىن ئىزدىان ۋەھاندىنە كوب شىۋىدەكى زارەكى ب رىكاكا قەمۇلېتىز و ئۆلدارىن ئىزدىان ھەتا رۆزا مە يى ئەقىرۇ ژ بەرمباب بۇ بەردەباب ھاتىنە ۋەھىتەنەن دەنەنەن وەتكە تىكستىن پېرۇز ھاتىنە زانىن، ھەروەسا ئەمەن بەچاڭا ژى دەھىتە بناقىكىن، لەورا د ناف ئىزدىياندا وەتكە كەسايىتىيەكى پېرۇز ھاتىنە ناسكىرن و مەزارگەھ بۇ ھاتىنە ئاقاڭىن و مەريدىن خۇ ھەتا ئەقىرۇ ژى دناف ئىزدىخانىدا ھەنە.

پشتى شىيخ حەسەن ئادانى قىايىي قەوارىيەكى سەرىيەخۇ ئاقا بىكتە، جقاتەك ب ناقى خۇ ل لالش دامەززاند كو ژ چل كەسايىتى و دەرۋىش و بابچاكان پىكىدەت، ئەق چەندە بۇو بەرى بىنیاتى ژ بۇ رىفۇرمىكىرنا كەلهك لايەنین دينى و كارگىرىيەن ئىزدىان و پلە و پۇستىن دەولەتبۇونى ل ھەرمەن ئايىننەن ئىزدىان زىدەكىن، وەتكە: شىخى وەزىر، میر حەج، پىشئىمام، نەقىب، چاوىش، خزنهدار و رووانەكىرنا تاۋوسىن (ھىيمىيەكىن پېرۇزى ئىزدىانە) و قەماو و ئۆلداران بۇ ناف ئىزدىان ل سەر ئاستىن كوردىستان مەزن ب مەبەستا خەرڅەكىرنا باجى و خورتىكىرنا پەيوەندىيان دنابىھەر ئىزدىياندا و پىكەتەگىرىداندا وان ب پەرسىتەكە لالشە.

زېھر ئەنجامداانا كار و رىفۇرم و ب ھىزكىرنا پىكەھەن خۇ، بەدرەدىن لۆلۇ والىيە موسىل (١٢٦٢-١٢٦٩)، ژى ترسىيائى و ب ھەول و بزافييەن خۇ بۇويە ھەقىكىن سەرسەختىن ۋەنابىرنا ۋى كىيانى، ئەمە ب چىكىرنا لالشىن تۆمەتبار كەرىيە بۇ چەمگەرتنە مەكەھەن وەتكە بەھانەيەك بۇ ۋەنابىرنا ۋى كىيانى، ھەر ب قىن رىكىن سەركەفتەن ئىنایە و ھەولىن شىيخ حەسەن ژ ناقىبرىنە، ئەمە ل سالا (١٢٤٦) از ب دەستىن ھەقىكىن خۇ ل موسىل ھاتىنە سىدارەدان،

نەخاسىمە ئى ئەقە د دەمەكىدا بۇويە كۆ شىيخ حەسەننى ئادانى و مالباتا وى هەفەرىكى دىگەل ناخوخىيى ئىزدىيان ژ چقى شەمسانىيى لىسەر دەستتە لاتدارىيى ئىزدىيان و لالش هەبوبىنە و ئەدەبیات و كەلتۈورى ئىزدىيان ئەقان بۇويەر و رېفۇرم و هوورگەلىيان دناف خۆدا پاراستىيە. د ئەنجامدا ديار دېيت كۆ شىيخ حەسەننى ئادانى قىايە قەوارىيەكى سەرىيەخۆ يى كوردى ل كوردستانى ئاقا بىكەت، سەنتەرئى وى ل لالش و دەپەرەران بىت و دەپەرىن دى پېيىكەت گرىيەت دا كۆ خەلک دەھىن دەھىن و ئالىيىن ئىانىيىدا ب سەرفرازى دناف مللەتاندا ل رۆزھەلاتا ناخين بىزىت، لىن هەفەرىكىيى ناخوخىيى ئىزدىيان و نە هارىكەرنا كوردىن دى چونكى بەدرەدىن لۆلۈ وەكۆ كارەكى دىزى ئىسلامى دابۇو خوياكارن ئەف ھەولىن وېيىن نىزىكى ئافاكارنى بۇوين ژ نافېرن.

پېيىن سەرەتكى: شىيخ حەسەننى ئادانى، قەوارىيەن سەرىيەخۆ، نۇۋەزىنلىكىن، باوهرى، ئەدەبیاتا ئىزدىياتىن، بەدرەدىن لۆلۈ.

پېشەكى:

ئەف قەكۈلەنە يى لېيىر ناھى (ھەولىن شىيخ حەسەننى ئادانى (١١٩٤ - ١٢٤٦) ز بۇ چىيىكەرنا قەوارىيەكى سەرىيەخۆ- ل دويىف ئەدەبیات و كەلتۈورى ئىزدىيان) ژ پېشەكى و دوو پېشكەن پېيىكەدەيت، د پېشكەن ئىكىيدا كۆ گرىيەت دىكەت. پېشكەن دووپى: ميرگەھا ئاديان و ئىانا جشاڭى، ئايىنى، رەۋەنېرى و ئەدەبى دىكەت. پېشكەن دووپى: ميرگەھا ئاديان و ھەولىن شىيخ حەسەننى ئادانى ژ بۇ بنىاتنانا سەرىيەخۆ ژلایىن كارگىزى، پەبەندىيان، ئابۇورى، لەشكەرى، هەفەرىكىيى شىيخ حەسەننى ئادانى و بەدرەدىن لۆلۈپىن موسلى و ژ ناچجۇون و ئەگەرىن ژ ناچچۇونا كىيانى سەرىيەخۆ، ھەروەسما سەرەزنووپى ئاقابۇونا ميرگەھەن بخۆفەدگەرتى.

پېشكەن:- ئىانا شىيخ حەسەننى ئادانى 1. ئىانا جشاڭى

حەسەن كورى ئادى كورى ئەبولېرەكەت كورى سەخەر كورى موسافرى ھەكارىيە (الكتبي، ١٩٧٣، ل ٣٣)، ھەكار ڈى ب دوو واتايان، ئېك: وەكۆ دەقەر (ابن خلکان، ١٩٧٢، ل ٢٥٤) دوو: وەكۆ ئېل (بىرخان، ١٩٣٣، ل ١٥)، (ابن المستوفى، ١٩٨٠، ل ١٦٤) ھەتا نەھەكارى وەكۆ ئېل ل ناھ ئىزدىيان ل دەقەر شىيخان ھەيە.

د قەمولىن (قەندىلا) دا ناھى وى و بابى وى وەسما دەيت:

مېران ژ مەلك شىيختىن پرسى يە،

(Hecî, 2002, 1.329) ئەمو شىيختىن ئىيىن ئادى يە.

ژ بهر کو ژ چقى ئادانىيىن ژ چينا (شىخ) بوبويه، لمورا ناسنافى (شىخ) و (ئادانى)
چوچى دىگەل ناقىنى وى و بوبويه (شىخ حەسەن، شىخ حەسەن ئادانى). د قەسىدا شىخ
عەبدۇلقدار ھاتىيە:

شىخىخادى، مەلک شىخ سن ب شىخىخىنى قەبلاند،

(رهشۇ، ۲۰۰۴، ب، ۲، ل ۶۷۷) عەرەش و كورسى بۇرا خەملاند.

لۇ گەلەك جاران ئىزدى ناقىنى وى سەقك دىكىن و (شىخ سن) بكاردىيەن. ل قىرى،
تىكەلى دىگەل ناقىنى خوداوهندى (سن/ سين) دروست دېيت، خوداوهندى (سن/ سين) گەلەك
ژ شىخ حەسەن كەفنتەرە و د داستانا گلگامىشدا ژى ناقىنى وى ھاتىيە (اھىتى: ۱۹۹۵) ئەف
خوداوهندى ل جەم سۆمەريان ب (سوين) و ل جەم ئەكەديان ب (سين) ب خوداوهندى ھەيقىن
ھاتىيە ناسىكىن. (لابات و سنايزىز: ۲۰۰۶، ل ۳۲۹)، لۇ دەمن ئىزدى سۈرئ د بەدەتا شىخ حەسەندا
دېيىن ب فريشىتە دەھەزىزىن، ھەر ب وى خوداوهندى بنافادىكەن. د قەولۇن كوفىيادا ھاتىيە:

كۆفيا تەيە مەزنە،

لۇ جەما دبۇون مۇمنە،

(البساطامي، ۲۰۰۰، ل ۳۸) پىرىز لىبانۇ زىيەت ب سورا مەلک شىخ سنە.

سەبارەت جەن ژ دايىكبوونا وى، ديرۋەكىنىشىس دېيىن: ((ئەو ل گۈنەنەكى ب ناقىنى
لالش ژ دايىكبوويه)). (ابن المستوفى، ۱۹۸۰، ب، ل ۱۱۶) ھەروھسا ديرۋەكىنىشىس (ياقوت الحموي)
لالش وەكى گۈنەن دزانىت. (الحموى، ۱۹۷۷، ب، ل ۲۸) ئەو گۈنەنەك بۇ سەر ب پەرسىتەكەها
لالشقا، نە بتىنى شىنوارى گۈنەن د ديارن. تىكىستىن ئىزدىياتىيىن ژى وى چەندى دسەلمىن
كە شىخ حەسەن ژ لالشە ھەروھكە د قەولۇن سلاف و سەد سلاف دا ھاتى:

شىخى منۇ ژ لالشى،

(رهشۇ، ۲۰۰۴، ب، ۱، ل ۴۵۸) قەولۇن تە ئەم خلاس كىرىن ژ خشى.

ديارە شىخ حەسەن ل لالش و دوروپەران ژىايدى، چونكى ھەتا فيڭا فەكى
پاشماوهىيەن و يېيىن ژيانىن وەكى ئافاھى ل لالش مايىنە، ھەروھسا ژى گۈنەنەكى ب ناقىنى
(حەسەن) ل سىرىييانا ناحىا باعەدرى و قەماز شىخان و ناحىا ئەلقوش ھەيە و مەزارى وى ژى
لۇ ھەيە و توافا وى ژى دىكەن و گۈنەنەكى دى ھەر بناقى (شىخ حەسەن) دنابەرا گۈنەنەكى
پىر موس و گۈنەنەخوركىتە مايدى، لۇ نە مۇسلمان تىئىدا دېيىن.

سەبارەت ديرۋەكاكا ژ دايىكبوونا وى، نشيسيەر مىھەرداد ئىزىددى دېيىت: ((لە دايىكبوى
دوروپەرى سائى ۱۹۹۵) يە.

شىخ حەسەن ئادانى، گەلەك ناسناف ھەبۈوينە، ھەر سەردەمەكى و د ھەر
گەزۈرنەكاد سەر كەسايەتى و ژيانا ويىدا ھاتى ((ناسناف ل گۆرمى وى بارودۇخى
ھەلبىزارتىيە يان بۇ ھاتىيە گۆتن)). (شەمۇ، ۲۰۱۲) ديسان ھەنەك ناسناف وەكى سالۇخدان و

ستاییش د ناف ئەدبیاتا ئایینى ئىزدىاندا بۇ ھاتىنە گۆتن، ج ژئەوان ناسنافان بى ئەگەر و
بىنەما نەبووينە، واتە: پىرىپا ناسنافىن بۇ وى ھاتىنە گۆتن ژىزىھكى و شىيانىن وى بووينە،
دېيت د ھندەك ژوان ناسنافاندا زىددەرۆيى ھاتبىه كىرن، چونكى ھندەك ژوان ستايىش و
سالۇخەتدان، ژناسنافىن وى: شىيخ حەسەن، شىيخ سەن، مەلك شىيخ سەن، شىيخىن حەسەنى
سولتان، شىيخىن حەسەنى فەقىر، شىيخىن حەسەنى سەيد، شىيخىن حەسەنى مەزن، شىيخىن
حەسەنى دل بىرىندار، شىيخىن حەسەنى ئەممەر، شىيخىن حەسەنى جەلال، شىيخىن حەسەنى
ئەسەد، بىرىندارى مېران، ميرى قەلەندەران (Hecî, 2002, 320-322). باخۇ، ھۆستا،
خوندكار، شىيرەسوار (دەشۇ، ۲۰۰۴، ب، ۱، ل۴۵۸-۴۶۹) شىيخىن سونەتن، شىيخىن سورى، شىيخ سەنی
شىخا (ن)، شىيخ سەن باب گۈل (Hecî, 1996, 1, 58) خودانى سدقى، خودانى خلمەتن،
خودانى قەلەم و دەفتەرلى، (حەبىب الله)، خەتخوون، شىيخىن شفاقتى، ئىمامامى زەمانى. (حەجى):
خودانى قەلەم و دەفتەرلى، (تاج العارفین). (الكتبى، ۱۹۷۳، ل۳۳۴، ۱۹۷۳). ھەروەك د قەولى
شىيخىن حەسەنى دا ھاتى:

شىيخىن حەسەنى مەزنە،

باپقەلىپ مۆمنە،

قاپىپا مرازا يامەلك شىيخ سەنە،

ئەبو جىيىن گلىيان و گازانە.

(البسطامى، ۲۰۰۰، ل۲۸)

شىيخ حەسەن ب مەزنەيىبا خۇقە بۇويە جەن مراز حاسلىكرنى و دەركەھىن وى بۇ
ھەر كەسە كىيىن قەكىرى بۇويە ئەگەر گازىنە گەھاندېنى.
سەبارەت خېزانىا وى، ناڭنە زارۇكىيەن وى ماينە، ئەو ژى: ((شىيخ موس،
شەرفەدين، ئىپراھىمە ختمى، شىيخ ئىتيمان.)) (جندى، ۱۹۹۸، ل۶۲) نەسىمەر (عزمەدين
باقةسىرى) دېيىزىت (زمەنەدين) ژى كورى ويىھ. (باقسەرى: ۲۰۰۳، ل۱۴) ئەف زارۇيىن وى د ناف
ئىزدىاندا د پلهيا بابچاكاندانە و مەزار و نىشانگەھىن وان ل پەرسىتگەھا لالش و دەقەرىيەن
ئىزدىان ھەنە، ھەتا قىيىگەنلىكىن ژى ژۇي بىنمەلى و مەرىدىيەن وى ل ناف ئىزدىان ھەنە.

۲. ئىيانا ئايىنى

ئىيانا شىيخ حەسەن يائىينى چەند لايەنە كان ب خۇقە دىگرت، وەك: دەرۋىش
(قەلەندەر)، بابچاک، خودان (خوداوهنە)، فريشتە. د لايەنە سۆفيكەرىيىدا ئەمۇ شەش سالان
خۇد د چەخانىدا خلوه ڪرييە، ئەمۇ ژى پەرسىتگەھەكا بچووکە د ھندروو پەرسىتگەھا
لالشدا دىرۇكەكا دۈوير و درېزەھىيە و بۇ بەرى زايىنى ۋەمدەگەرىت. (بۈوسىف، ۲۰۰۲، ل۱۲-۶)
جەن خلومىيا بابچاكان بۇويە و چەھىيەن ھاقين و زەستانلى رۇزى گىرتىنە و ئەدبىياتا ئايىنى

قەھاندینە و گۆتىنە، شىيخ حەسەن ژى ئەف چەندە ئەنجامدايە، د ۋى بواريدا (ئەمو نە كىيمى ئىبىن ئەلعرىبى و حەلاق و ئىبىن روشد بۇويە). (الدوسىكى: ۲۰۰۷، ل ۱۸)

شىيخ حەسەن وەكىو باپچاڭ ((خاسەكى ئېكجار گەش و پايە بلندە د نىش خاسىيە ئىزدىيادا.)) (سلیمان و جندى، ۱۹۷۹، ل ۱۲۳) گەلەك مەزار ل دەقەرىن ئىزدىيان ھەنە، ژوان: مەزارەكى وى ل پەرسىتكەلە لالش ل نىزىكى ڪانىيا سېپى، ل دەقەرا باشىك و بەحزانى (مطر: ۲۰۰۵، ل ۳۲۷) ل گۈندى مشرقى ل بابىرى، ل گۈندى قەسرىكى، ل گۈندى ركئاڭا و گۈندى كەلەبەدرى ل كۆمەلگەلە شارىا، ل گۈندى بۆزان، ل گۈندى حەسەنىيەن ل باعەدرى، ل گۈندى بىيغان، ل قەزا شىخان. (ابو روز: ۲۰۰۰، ل ۱۳۹) ل گۈندى مەحموددا ل كۆمەلگەلە مەھەتنى و ل گۈندى گابارا ل قەزا شەنگالان. (الحسنى: ۱۹۸۷، ل ۱۲۲) ل گۈندى داكا مەزن ھەنە، ئەقە ھەمى ل ھەریمما كوردىستان و عىراقى، ھەروەسا مەزار و نىشانگەھەكى وى ل باكىورى كوردىستانى ب تايىەتنى ل ئاقارى باتمانى ل گەلەپىيەن ھەشىشانى و گۈندى ھەجرى ب ناقى شىيخ سن و مەزارەكى دى ب ناقى شىيخى حەسەن ل ئاقارى ئىلەھى ل گۈندى بازىوانى، ئىك ژى ل گۈندى زىۋى د قونتارا چىايىن رەماندە ھەنە. ئانكول باكىورى كوردىستانى ب تىقى پىر ڦ چار مەزارىن وى ھەنە، سالانە ل بەر گەلەك ژان مەزارگەhan تواف و ھەلکەفتىن ئايىنى دەھىنە گىران.

تىكىستى (درۆزى) كو تىكىستەكى رىبەرىيەن خاس و باپچاڭىن ئىزدىيانە، جەھەكى ژيانا وى كو گۈندى (حەسەنىيەن) يە د سەلمىنيت:

ب قەدرى جىاتا بۆزا...

شىيخ حەسەن ل حەسەنىيەن

بەر كەرەمەتا شىيخ مەممەدى دۆغاتى و حەگى فيرس كەمى. (رەشۇ، ۲۰۰۴، ب، ۲، ل ۹۶۳) هەر ژلاين ئايىنىقە، شىيخىن شىيخ حەسەن و مريدىن وى ب بەرفەھى ل دەقەرىن ئىزدىيان مایىنە و ئەم دېنە شىيخىن ميرىن ئىزدىيان، واتە: دېنە شىيخىن شىيخان. ژلاين باوەرىيەتە، شىيخ حەسەنى ئادانى ب خودانى پىنۇوس و دەفتەرى دناف ئىزدىياندا دەھىتە ناسكىرن، ئانكول ئەمۇي زانىيە بخۇوبىنىت و بنقىسىت:

د دەستىن مەلک شىيخ حەسەندا قەلەما ئىمامانى،

شىخوبەكر سەكىنى لىسمر بەرى سكانى. (رەشۇ، ۲۰۰۴، ب، ۱، ل ۵۰۳)

لەورا ژى تەمامكىرن بۇ ھەمان ڪارى وى ب (خەتخۇون) هاتىيە بناشقىرن، مەزارەك ب ناقى خەتخۇون ل گۈندى بۆزان ھەيە و زارۇكىن بچۈوك ل بەر قەدشىرن. ئىزدى ل وى باوەرىنە شىيخ حەسەن سور (سوپا باتنى/ حلۇل) ھەبۇو، ئانكول ۋەگوھاستنا ساخلىتىن خودايى ڦ بۇ لەشىن مەرۆقى، لەوران ژى ناسنافى (مەلک) دايىنە پال ناقى وى و ب (مەلک شىيخ سن) ب ناف ڪرىنە، دەمن پەيشا (مەلک) دەگەل ناقى خاس و

بابچاکەکى دئىينىن؛ ل وى دەمى ئىزدى وى مينا (فرىشته) ناس دكىن. (خىراقايى: ٢٠٠٨، ١١١)، ئانىكىو ((پىرۆزىيەكىن د دەنى و د ئىننە رىزا ملىاکەتى).)) (سلېمان و جندى، ١٩٧٩، ل ١٢٢)

چى بازىيەكى مەزنە،

وى كەفتىيە داڭا منه،

(سلېمان و جندى، ١٩٧٩، ل ١٤٣)

من نەزانى سۇرما لىك شىيخ سەنە.

٣. ئيانا رموشەنبىرى و ئەدەبى

شىيخ حەسەن، ئىلك ژ ھزرمەند و نفييەرەن خودان شىان بۇو، (وېزە و تىكستىن شەرىشى و خودىناسىيىن و لايەنگەر و مەريدىن خۇ ھەنە). ((الكتبي، ١٩٧٣، ل ٣٣٤)، ھەروەسا شەمش سالان خۇ د چەلەخانىدا خلودكەرىيە و پەرتۈوك نفييەنە ((زانى و وېزەوان و ھونەرمەند بۇه، خاوهنى گەلەتكى نوسراوېش بۇه. لە زانست و دەرىيىشكارىيى دا. شەمش سالىك لە سەر يەك چوھتە پەناوه و خەرىيى دانانى نوسراوېك بۇه، كە ناوى ناوە (الجلوه لاحل الخلوه)، ئەمۇ نوسراوە تا ئىستايىش وونە و نە دۆززىا وەتەوە)). (فتح: ١٩٦٩، ل ١١) تىكستىن پىرۆزىن ئىزدىيان قىچەندى د سەلمىين:

ملەك شىيخ سەن جەلەۋى دخووينە

چەندى لىن دەمەيزىنە

(خەلەف: ٢٠٠١، ل ١٥٦)

مېرەكى ژ خۇ مەزىنتر نابىيە

شىشيخ حەسەن كەسايەتىيەكا وەسا بۇو گەلەك شانازى ب خۇ بىرىيە و ژ بۇ وان بابەتىن د جەلويىدا نفييەن كەس ژ خۇ مەزىنتر و شارەزاتر نە دىتىيە، ئەف خۇ مەزن دىتىنە د دەمەكىدا بۇوې كەسى باوەرى ب ھندى نەبۈوه كە كورد شىن تشتىن باش بىنفييەن و ئەنجامبدەن، ئانىكىو ئەف چەندە وەكىو بەرسەھەكىن بۇوې و د ھەمان دەمدا بۇ كوردان بخۇ ژى بۇوې كو ل ھەمبەر خەلکەكى خۇ كىيم نەبىين، لىن ھەلبەت لىسەر بىنەمايىەكى زانستى، ئەف چەندە د ھۆزانانَا كلاسيكىدا ژى ديار دېيت ل دەمن مەلايىن جىزىرى داخوازى ژ كوردان دىكەت ھۆزانىن وى بخوينىن و بەرى خۇ نەدەنە بەرھەمىيەن فارسان.

سەبارەت ناقەرۆكە پەرتۆكَا وى، كەس ج ژئى نزاپىت، لىن دىسان بۇچۇون ھەنە ((بە تمواوى تەرخان كراوه بۇ روون كەردىنەو و جۆرى پىشاندانى و چۆنەتى خوداوهنەدەكەيان ئەمۇ ناوى تاۋوسى مەلائىكەتائە)). (وھبى بەگ، ٢٠١٠، ل ٥٤). نفييەر (صەدەلوجى) دېيىت: ئەگەر جەلۇھ ب ڪۈپىيا خۇپىا رەسەن كەھشتبا مە: دى مە گەلەك تشتىن دى لىسەر شىشيخ حەسەن زانىيەنە. (دەمەلوجى، ٢٠١٠، ل ١٤٧) ھەر د ۋىن بىاھىدا (د. ڪامىران مەممەد نەبى) دېيىت: شىشيخ حەسەن ((ب فەلسەفەيەكى (ب ھزەكى) كوردانەيا خۆمالى ۋىيە د مرۆف و، جىھانى و، ھەبۈون و، سروشى بىگەھىت و، بىنەت كا چاوان درست بويىنە)).

(نه بي: ۲۰۰۵، ل ۳۸) دهيته گوتن کو شيخ حمسن ژيلى قى پەرتۇووکىن گەلەك پەرتۇووکىن دى ژى دانايىينه، بەلىنى مخابن نەمايىنە و ب ئەگەرئى هەوين شەرى يېن د سەردەمنى بەرەدىن تۈلۈدە ب سەر پەرسىتەگەها لالشدا ھاتىن ژناقچووينه. (الدملوجى، ۲۰۱۰، ل ۱۴۷) تىكىستىن ئىزدىياتىيىن د سەلمىن شيخ حمسن ل جەلسا ڪانيا سپى د رووينشت و خواندن و نشيسين دىكى:

چەندى دلى من دكەت حسىبىن،

گيانق من گورى مەلک شيخ سن رونىتە جەلسا ڪانيايىن،

وى دكىشت قەلەمەن وئى دخونت كتىبىن. (سليمان و جندى، ۱۹۷۹، ل ۱۷۷)

ھەروەسا نافى وى دكەل يىن شيخ هادى و شيخ شەمس لىسەرئى دەستتەقى مشۇورا (پير خەقى پىسى پىر بۆتار) دهيت، ئەم مشۇورا د وى سەردەمیدا ل جەلسەيا ڪانيا سپى ل پەرسىتەگەها لالش ھاتىيە نشيسين. (سليمان، ۱۹۹۴، ل ۱۰۳) ژ تىكىستىن ئىزدىياتىيىن دىيار دېيت ھەر ژ كەقىدا قەولبىزىان يا ۋىيىتى بەرئى مللەتان و پاشى ئىزدىيان بىدەنە خواندن و نشيسينى دا د ژيانا خۇدا د سەركەفتى بن، ئىزدى د ھەمى داخوازى و دوعايىن خۇدا د گشتىگىرن، واتە: دوعايىن خىرى ل دەستپىكىن بۇ بەرامبەرى خۇ پاشان بۇ خۇ دخوازىن، لەورا ژى دېيىن: يارمبى تو ھەفتى و دوو مللەتان بىسترىنى، پاشى مە، د قەمولى فەرزا دا ژى ھاتىيە:

دېيىزمه وە گەللى مللەتا،

بىگرن قەلەما مەلک شيخ سن و ۋان خەتا،

مەلک شيخ سن دى ل وە كەت نەجاتا.

دېيىزمه وە گەللى ئۆمەتى،

بىگرن قەلەما مەلک شيخ سن و ۋىن خەتى،

(شەمسانى، ۲۰۲۲) مەلک شيخ سن دى ل وە كەت نەجاحەتى.

ژيلى بەرھەمەين وى، د نافا ئەدەبىياتا دينى ئىزدىياندا گەلەك تىكىست ب كەسايەتى و ڪار و بۇويەريىن وى ھاتىيە ۋەھاندىن، ھەروەسا نافى وى ب شىيەدەكىن گەلەك بەرفەھ د تىكىستىن ديدا دهيتە دىتن.

ئەقە ھندەك ژ وان تىكىستانە ب وى ھاتىيە ۋەھاندىن، وەك: قەمولى مەلک شيخ سن (سليمان و جندى، ۱۹۷۹، ل ۱۲۶-۱۲۳)، قەمولى سلاف و سەد سلاف، قەمولى شىيخى حەسەنى (البساطامي، ۲۰۰۰، ل ۲۸۰-۲۹۰)، قەمولى فروارا مەلک شيخ سن، قەمولى مال و مىرا، قەسىدا كەس نەتنى. (رەشىء، ۲۰۰۴، ب، ل ۴۵۷-۴۹۳) ھەبوونا گەلەك تىكىستىن تايىيەت ب كەسايەتى و شىيانىن شيخ حەسەنچە بەلگەيەكە لىسر گۈرانىيىا ھىزىا كەسايەتىيىا وى لىسر دەقەرى ب گشتى و ئىزدىيان ب تايىيەتى.

هەرومەسا ناقى وى ژى د ھەزماھەكا زۆر يا تىكىستىن ئەدھىياتا ئايىنى ئىزدىياندا
ھاتىيە، ژ وان: قەولىن قەرهەرقان، قەولىن خودانى مالى، قەولىن قازى عەسکەر (قەولىن ئاشقۇ)،
قەولىن ئەبابەكرى ئۆمەرا، قەولىن شەرفەدىن، قەولىن شىشمس (قەولىن مەستم ژ قەددەن)،
قەولىن شىخ و ئاقوب، قەولىن ئۆمەرخالا و ھەسن چنارى، قەولىن سەتىيا ئىس، قەولىن بەيكۈيا،
قەسىدا عەبدۇلقدار، قەسىدا ناسىرىدىن (رەشۇ، ۲۰۰۴، ب: ۱، ۱۹۷، ۳۶۴، ۴۲۱، ۳۸۱، ۵۰۰، ۴۷۳، ۵۲۱، ۵۳۵)،
۵۴۶. ب: ۲، ۵۸۰، ۶۷۷، ۶۸۰) ، قەولىن كۆفيا (البسطامي، ۲۰۰۰، ل ۴۰-۳۷، ۲۰۰۴، ب: ۲، ۱۰۴۱، ۱۰۵۰)،
(سلیمان و جندى، ۱۹۷۹، ل ۷۹-۷۴)، دوعايىا ئۆغرى، خزىمۆك (رەشۇ، ۲۰۰۴، ب: ۱، ۱۹۹۸، ل ۱۵۴)،
لاڭز (حەسەن، ۲۰۰۰، ل ۱۵) و شەھەدا دينى. (جندى، ۱۹۹۸، ل ۱۵)

**پشقا دووپىن:- ميرگەها ئادىيان و ھەمولىن شىيخ حەسەن ژ بۇ بنىياتنانا قەوارەيدەكى سەريەخۇ
ئىزدىيان د چارچوچەيىن ميرگەھاندا دەستتەھەن تارى ل دەھەرىيەن خۇ گرىيە،
شەرفخانى بەدللىس د پىشەكىيَا شەرفەنامىدا بەحس ل وان ميرگەھا كرىيە يىتن ئىزدىيان
سەرەمەرەيىا وان دىكىر، وەك: ميرگەھا دونبلى، مەممۇودى، كلس. لىن د پىشەكىيَا
شەرفنامىدا ناقى ميرگەھا داسن و خالтиيَا ھاتىيە.**

مەلا جەمیل رۆزبەييانى د پەرتۇووکا (چوار دەولەتى كوردى)دا باسىن فەرمانمۇاپا
دونبۇلى (دوملى) ل تەمورىز و دەورىھەرىيەن وى دىكەت و دېبىزىت: ئەم دونبۇلييانە لە بىنەرتا
زمانىيان گۇرانى و رچى (رمگى) ئايىننەيىان (ئىزىمدى = يەزىدى) بۇوه بۇ زۆر ھەرىم پەلىيان
وەشاندۇوه لە قووجانى خوراسانەوه تا دەرسىم و ئاڭرى داغ و ھەر لە چىای داسن و دەشتى
شام و سنجارمۇوه كەوتۇونە ئازەمىرىايچان و تەقلىيس گورجستان. (رۆزبەييانى، ۲۰۰۰، ل ۱۰).

میرىن عەشىرەتا دىنلى، د بنىياتدا ئىزىدى بسوپىنە، پشىكەك ژ تەوان باوەر
كەھۇربۇونىنە و پشقا دى لىسەر باوەرەيىا خۇ مانە. (البىلىسى، ۲۰۰۶، ل ۲۹۳) وەك ژىددەر ئاماڭى
پىدىكەن كو (میرىنىنى دونبۇلى) وەك حەكۈمەتىكى كوردى سەدەكەن ئاۋەرەست، كە
مەلبېندەكەمى شارى (خۆى) بۇوه لە پەيپەوانى ئىزىدى بسوپىن). (ئەنۇم، ۲۰۱۸، ل ۴۳) لىسەر
میرگەھا مەممۇودى ژى شەرفخانى بەدىلىسى دىاردەكتەعەشىرەتتىن ل دەورىھەرىن مۇوسىل
ھەر ئىك ژ داسنى، خالتى، بىسيانى (البىسيانى) و ھندەك ژ بەختىيَا، مەممۇودى و دونبلى
لىسەر باوەرەيىا ئىزدىيانە. (البىلىسى، ۲۰۰۶، ل ۶۰) ھەتا نەم ژى ئەق ئىل د ناف ئىزدىياندا مابىينە.
(ئىزدىيان پشىدارى د دامەززانىدا كەلەك ميرگەھىن كورداندا كرىيە، لىن مخابن
دەرەۋەران ھەرددەم ھەمۈل د دان و پلان دادرشن بۇ ژنافبرىنا وان ميرگەھان). ((زىيان، ۱۹۹۹، ل ۷۲)
ھەر ژىھەر ھەنڌ ((حوكۈمدارەيىا كەلەك ژ قان ميرگەھان ژ بازىرەكى نە پەر بۇو، ژىلى
میرگەھا شىخان كو لىسەر شۇونوارى ميرگەھا داسن ھاتبوو دامەززانىن)). (بۆزىانى، ۲۰۱۱،
ل ۱۵) تىوييف بۇچۇونا ھندەك نفيىسەران ((دەگۆتنە ئىزدىيىن شىخان ب تىنى داسنى)).
(جەعفەر، ۱۹۹۹، ل ۱۰۸)

۱. میرگه‌ها ژادیان (شیخان)

ئەف میرگه‌هه درىزدېيىدانما میرگه‌ها داسىيان بۇو، دەقەرىن دكەۋىنە دنابىھەرا زابى مەزن و خاببور دىجلەدا بخۆقەدگىرت، ئەف میرگه‌هه ل شىخان بۇويه ((بىندىكۆكا ئىزدىان ل بادىيان ل شىخان بۇويه، ئەف دەقەر لاندىكا پەيدا بۇونا ئايىن وان بۇويه، سەرمەتىيەپەن بۇونا وان ل گەلەك دەقەرىن دى، بەرى میرگه‌ها بادىيان ئەو ژ كۈمەكائىلان پىكەھاتن دىگۇتنى: ھەكارى.)) (آميدىي، ۲۰۰۰، ل ۱۹۷) ئەف میرگه‌هه د سەردەمن شىخادىيىن موسافر و شىخادىيىن دووپىتا بەرفەھ بۇويه ھەتا گەھشتىيە سنورىن موسىل، لىن مەغۇلان شىخادىيىن دووپىن گىرتىيە و ل سالا ۱۱۲۲ بۇويه جانگۇرى، پاشتى وي كورى ئى (شىيخ حەسەن) درىزى ب ۋىن میرگه‌ھەن دايە. (جزىرى، ۲۰۱۹، ل ۷۳) ل وي دەمىن ھندەكان ج ڙ قاتانىيىن، يان شەمسانىيىن دېپىيا شىيخ حەسەن ژ مەزناتى و سەرۆكەتىيىن بىخىن، شىيخ فەخرى ژادىان وەكۇ زانا و قەولقانەكى ھەر دىيارى ئىزدى ژ شەمسانىيىن ئەف چەندە پىن نەخوش بۇو و تىكىستەك بناقى (سلاف و سەد سلاف) قەھاند و تىدا خۇ كېمکر، ب ۋىن خۇ كېمكرنى، ئەو رايى و تەڭبىرىن ڈېنى شىيخ حەسەن ئەنابىن:

سلاف و سەد سلاف،

ھەي مەلەكۆ شىرين ڪلام،

يا مەلک شىيخ سن! تو باخۇ، ئەز بىم غولام. (دەشۇ، ۲۰۰۴، ب، ۱، ل ۴۵۷-۴۵۸)
ل ۋىرلى، شىيخ فەخرى ژادىان وەكۇ پىزىگەتن خۇ كېمى شىيخ حەسەن كەرييە، د راستىيىدا ئەو زانا و مەزنەكى ھەر دىيارى ئىزىدەخانى بۇو، ھەر ئەف رۆلىن كارىگەرئى شىيخ فەخرى ژادىان بۇو ب كەسايەتىيَا خۇ يَا بەيىز و زانا بۇويه ئەگەرى سەردەكىيەن ل ھەۋاتن و پىكەھاتن چىننەن ئىزدىان و شهر و نەخوشى دنابىھەرا واندا داوى هاتى (دەشۇ، ۲۰۰۴، ب، ۱، ل ۴۶۱-۴۶۳)، چونكى بەرى ھينگى ھەفرىكى و كوشتن دنابىھەرا واندا دروست بىبۇو، ھەر ژ بەر ۋىن چەندى، ئەمۇ تىكىستىن (شىيخى حەسەن سولتانە) (البسطامى، ۲۰۰۰، ل ۲۸-۲۹) ڈېنگەت. ئانکو ((شىيخ حەسەن جىين بابىن خۇ شىخادىيىن دووچى گەرت بۇ سەرۆكەتى و رىبىرىا ئىزىدەخان.)) (دەشۇ، ۲۰۰۴، ب، ۱، ل ۴۸۹) ناقى قىن میرگەھەن، د سەردەمن شىيخ حەسەندا بناقى (ژادانىيىن) بۇو. (باقسلىقى، ۲۰۰۱، ل ۱۸) چونكى ئەمۇ رىبىرىا و سەردارەكى مەزن بۇو و ئىزىدەخان پىن سەكىنى و ستارە دبوبۇ:

ئەسەح، تو مەلک شىيخ سنى،

سەردارەكى مەزنى،

سونەتخانە ب ناقى شىخادى و مەلک شىيخ سن سەكىنى. (دەشۇ، ۲۰۰۴، ب، ۱، ل ۴۶۱)
پاشى كورى وي (شەرفەدين) ل سالا (۱۲۴۶) ز، بۇويه میرى چىايىن شەنگالى و وەلاتى خالتانىيىن ل باكۇورى كوردستانى و چەندىن كاروبار لى ئەنجامدايىنە (بازو، ۲۰۱۷، ل ۹۸)، ژ

وان: گرنگیدانا ب چاندنا داران، عمبارکرنا ئاپنی، زىدەکرنا شىكهفتان، زاڭکرنا زېرەۋانان، گرنگیدانا ب دراپى و دروستکرنا سندوقەكى، دەرئىخسەتتا سىستەمن باجى (دەھىيىكىيى). (بازو، ۲۰۱۷، ل ۱۰۲) هەتا نەها ڙى شىيخىن شەرفەدینان ل ناف ئىزدىيان ھەنە، سەرەپايى هندى ((پىشىمامىت بابى شىيخ و پىشىمامىت عەشىرا چىلکان ڙىنەممالا شەرفەدین دەينە راڭرن.)) (رەشۇ، ۲۰۰۴، ب ۱، ل ۴۷۹)

۲. ھەولىن شىيخ حەسمەن ڙ بۇ بىنياتنانا قەوارىيەكى سەرەپەخۇ

۱-۲. ژلائىن ھەرمەميقە

شىيخ حەسمەن ئادانى، زىدەتر وەكى دەروپىش و بابچاڭ و خودانى پەرتۈووكا پېرۆزىيا ئىزدىيان (جەلۇه) دەھىتە ناسىكىن، لىن ئەوى ھزرىن نەتەوەيى و سىاسى ڙى ھېبۈونە، شىيخ حەسمەن ((رېبىريما ئىزدىيان كىرىيە و داخازا دەستتە لەتارىيەكە سەرەپەخۇ ل كوردىستانى كىرىيە.)) (سلۇق، ۲۰۰۵، ل ۱۵۵) ئانكول بەر بۇو گىانەكى سەرەپەخۇ، يان ڙى بىئىن: دەولەتەكە رامىيارى دامەززىنىت (الرويشىدى، ۱۹۷۱، ل ۳۶) ئەف چەندە ڙئەنجامدانانا كارىن وى دىيار دېيت، ڙوان: ھندەك پله د جقاتا پۇحانىدا زىدەکرنا و بۇ ھندەكان ڙى ناسناف زىدەکرنا، ئانكول ھەرمەن ئايىنى و جقاڭى سەرژۇنۇسى دارزەتەفە و رىفۇرم كر، وەكى: وزىزىر، نقىب، پىشىمامىت مەلک شىيخ سن، چاواش، خىزندار. (Hesen, 2010, I. 3-4.) و ھەر ئىيىك ڙوان خودان ئەركىيەن خۆيىن تايىبەت و دىياركىرينى، و ب ۋى دەنگى:

۱-۱-۲. شىيخ وزىزىر، پلهىيەكا گرنگە د ئىزدىياتىيىدا، ئەو نۇوپىنەرایەتىيَا شىيخ شەمسى ئىزدىين ئەميرى شەمسانى دكەت، ئەندامەكىن دىيارىي جقاتا روحانىانە، بەشدارىيەن د چەندىن رى و رەسمىيەن جەنۇن و ھەلکەفتىن ئىزدىياندا دكەت، وەك: سەماكىياشانى، قەنتارى، شەف بەراتقى، سەرددىرييا مەزارى شىيخ شەمس ل پەرستىگەها لالش، دەگەل گەرا تاۋوسىتى دەجىتە شىنگالىي (شىيخى وزىزىر، ۲۰۲۲) دەمەن شىيخ حەسمەن قىياپى گىانى سەرەپەخۇ چىكىتەت، ناسنافى (وزىزىر) دا دكەل ناقى شىيخ شەمس و بۇو شىيخى وزىزىر. (Hasan, 2010, I. 3.) لەورا ھەر كەسەكى بىتە سەرددىرييەن مەزارگەھەن شىيخ شەمس ل پەرستىگەها لالش، ناسنافى (شىيخى وزىزىر) دكەفتە سەر.

۲-۱-۲. پىشىمام، يان پىشىمامىت مەلک شىيخ سن، ئەف پلهىيە ل دوو جەن رۆلىن خۇ دىگىرىت، ئىيىك: پىشىمامىت باشىكىن ڪو ڙ شىيخىن مەلک شىيخ سنە و د گەلەك رى و رەسمىيەن ئىزدىياتىيىدا رۆلەكى سەرەكى دىگىرىت، ڙوان: سەماكىياشانى ل پەيى فەقىرى ب تانج و حله (ئەف فەقىر نۇوپىنەراتىيَا شىخادى دكەت) دەجىت، د شەقا شەف بەراتىيىدا رۆلەكى سەرەكى دىگىرىت. (باقسلىق، ۲۰۰۳، ل ۸۹، ۱۶۴-۱۶۵) دوو: پىشىمامىت ئىختىيارى مەرگەھەن (بابى شىيخ) ڙ شىيخىن شەرفەدینە، ئانكول ھەر ڙىنەممالا شىيخ حەسمەنە، د رى و رەسماندا د پىشىيَا

بابن شیخدا بریقه‌دچیت، ئانکو بولویه ئەندامەك ل مەحەفەلا مەلک فەخرەدین (شیخ فەخرى ئادىان) يا شەمسانىيان و ئەو يىن ئادانى بولۇ، ئەف چەندە ژى پشتى پىكھاتنا وان هاتىيە پەيرەوکرن. (باقسىرى، ۲۰۰۱، ل ۲۰)

دەستتا ژ تەرىقەتى بەرنەمدەن،

مەلک شیخ سەپىشىمامى خوه كەن،

(رەشۇ، ۲۰۰۴، ب، ۱، ل ۳۵۰)

عەين ل بەيزا قوبلمەت كەن.

جەگەرخوين د فەرەھەنگا خۆدا سەبارەت پىشىمام دېيىزىت: ((پىش مام، يا پىش ايمامە. مامى كۈ دى پىش. يا ايمامى كۈ دى كەقى پىش ايزىدى تەن ولىۋ دېيىزنى.)) (جەگەرخوين، ۱۹۶۲، ل ۱۷۸) ھەروەسا ھندەك ڪاروبارىن تايىيەت ب شىيخىن شىخ حەسەن ھاتىيە سپاردن و ھەتا رۆزا ئىرۇ ژى بەردەوامن، وەك: مەھرپىرىنى. (عبدود، ۱۹۹۴، ل ۱۴۱) و ڪاروبارىن تايىيەت ب نەقىسىن و پەرتۈوكا جەلۇي. (البناء، ۱۹۶۴، ل ۹۵)

۳-۱-۲. نەقىب، پلهىيەكە د روحانىيەتا ئىزدىياندا، د سەرەدەمىن شىخ حەسەندا وەك پلهىيا لەشكەرى ل مەحفەلى ھاتىيە زېدەكرن. (Hasan, 2010, ۱. ۴) ھەروەسا ((ل دوماهىكى چەرخى نۆزىدى، يان ل دەستتېيىكا چەرخى بىستى ھندەك پله ژ دەستى بىنەمەلا ئادانىيىن ھاتىه دەرئىخىستن، ژ وان: نەقىبى تاۋوسا عنزەل ژ بۇ بىنەمەلا پىرىن ھاجانى ل دەقەرا باعمىدرى ھاتىيەدان. دىسان سەرەدەرىيىا ڪانىيا سېى ژى ل پەرسىتكەها لالش ژ دەستى شىيخىن مەلک شىخ سەن ھاتىه دەرئىخىستن و ب مەجيورىن ئىسقىنى كۈ پىرىن پىر بوان ھاتىيەدان.)) (حەجى، ۲۰۰۵، ل ۸۲)

۴-۱-۲. چاوىش، كەسايىھەتىيەكە ژيانا خۆ بۇ خزمەتا ئىزدىياتىيىن و پەرسىتكەها لالش تەرخان دىكەت، ج جاران جۇتبۇونى ناكەت و ژىن ئائىنيت، چاوىش وەكى زاراف، ب واتايا لەشكەر (جندى) دەھىت، د سەرەدەمىن شىخ حەسەندا ھاتىيە زېدەكرن ((نافىن چاوىش دانا سەر خلەمەتكارەكى ھەرە زىرەك و زانى و ھەتا ۋىڭاھكىن بناقىن بابا چاوىش دەھىت ناسكەرن، ئەو ژى ل مەحفەلى زېدەكر. (Hasan, 2010, 3) د دەستتېيىكىدا چاوىش وەكى لەشكەر د لايەن ئەتمەھىيى و رامىارىدا ل ھەرمى ھاتىه زېدەكرن، لىن پاشى ئەف كەسايىھەتىيە ژ بۇ بىاقيقى ئايىنى ھاتىيە قەگوھاستن و ناسنافى (بابا) يىن روحانى و رىزگەرنى چۆيە دەگەل نافى و بولۇ خلەمەتكارەكى بىاقيقى ئايىنى.

۵-۱-۲. خزندار، ئەو كەسايىھەتىيەكە ڪاروبارىن دارايى و دراڭى د دەستىدا، خزندارى سەرەدەمىن شىخادىيەن موسافر ل پەرسىتكەها لالش پىر ئىسىببىيا بولۇ، ۋىڭاھكىن ژى زېۋا وى (جهىن وى يىن پېرۆز) ل دەرى گەلەيىن لالشە، ھەروەسا مەزارەكى وى ل ھندرو پەرسىتكەها لالش ژى ھەيە و نىشانەكە وى ل دەركەھى زەزمىن ھەيە، سەرمەتىيەن ھەندى تىكىستىن تايىيەت ژى ب وى

هنه. بنهمالا پير ئىسىبىيا ل ناڭ ئىزدىان هنه و ل دەقەرا شىخان بنەجەن، د رى و رسمىيەن جەڙن و ھەلکەفتىئن ئىزدىاندا، كەسايىھتىيەك ژ بنهمالا پير ئىسىبىيا نۇوينەرايەتىيَا وى دىكتەن.

٢-٢. زىلاين كارگىرىقە

شىيخ حەسەن ئادانى، مەحفەلەك (جقاتەك) د پەرستىگەها لاشدا دامەززاند و ئەق مەحفەل ژ چل ئەندامان ژ بابچاك و دىنداران پىتكەدەت:

عاشقۇ! يى مۇمنە،
ئاخافت بۇو ژ مەحفەلىت مەزىنە،
عاشقۇ! دا بىدىيەن مەددەيت مەلک شىيخ سەنە. (رمشۇ، ٢٠٠٤، ب، ١، ل ٣٨١-٣٨٢)

ھەر ژىھەر ھندى شىيخ حەسەن ب شىيخنى (جل شىخان) و (میرى قەلەندەران) دەھىتە بناڭىرن:

شىيخنى حەسەن مەزىنە ...
میرى قەلەندەرا.
ئەف ناقيئن وانن: حاجى محمد الكفرزمانى، اسماعيل ابن قابلە، شمس محمد الدومشقى، خىزى كوردى، حماد البواجى، پير بوب البارزانى، ابو بكر الدوشى، پير بوب ابن حميد شيخ مطر، حاجى على السيتارانى، شيخ جميل، شيخ زريب، على موكانى، شيخ على الكافى عبدالحميد، حاجى حسن الماردانى، شيخ عرفات الھكارى، محمد (نيرنى)، محمد انور (جنى)، شيخ عيسى ابن سعيد البدوى، حسن الکان، على بو بكران (بكلان)، پير بوال سيدرى، پير دلى بىبادى، على موكانى، عمر الخوبى، حاجى مكى، حاجى البراعيل، عيسى الپورى، شيخ حسن الجنارى، عمر خالان، غريب مكاكى اريلى، بوب الخوانى، خطيب عيسى، پير خل الصھركى، محمد الپبواتى (الپبوائى / الپبيونى)، بوب الایسانى، موسى السرير، محمد شهرى، محمود الخندقى و سليمان البابكى (سليمان ابن بكر). (مشوورا خەتى پى پير بوتار / دەستتختەت) كەسايىھتى و ئەندامىيەن د مەحفەلا شىيخ حەسەندا جەن خۇ دىگرت ساخلهتىئن خۇ ھەبۈون و يا ھەرە ديار، دېقىيَا يىن دەرويىش و قەلەندەر با:

ھەكە میرى دەرويىش نەي قەلەندەر،
نەي ب عەبادتە نەي ب فەرە،
پر كۈتنەكى دوو خەبەرە،
ل ئاخرەتلى دىوانا شىخادى و مەلک شىيخ سەن نە شفات ھەيە نە مەھەدرە.
(سليمان و جندى، ١٩٧٩، ل ٧٨)

۳-۲. ژلاین په یوهندیان و ئابووریشه

شیخ حەسەن ئادانى، په یوهندىيىن خوھ دىگەل ميرگەھىن دىيىن ئىزدىيان بەيىزكىرىنه و پەرەپېيدايه، ل پى ئەدەبیات و كەلتۈورى ئىزدىيان ھەفت ميرگەھ ھەبۈونىه، ب ئەقى رەنگى:

- ميرگەھا شنگال، ميرى وئى شەرفەدين بwoo.

- ميرگەھا حەلبىن (كىلس)، ميرى وئى شیخ مەند بwoo.

- ميرگەھا سۆران، ميرى وئى شیخ مەھمەدى باتنى بwoo.

- ميرگەھا حەربىر، ميرى وئى ھەسن مەمان بwoo.

- ميرگەھا تەوريزى، ميرى وئى شىشىمس بwoo.

- ميرگەھا دىارىھەكىر، ميرى وئى شىخوبەكىر بwoo.

- ميرگەھا بادىنان (ئامىدىيىن)، ميرى وئى ئامادىن بwoo. (4. I. Hasan, 2010, 224)

ئىك ژ ئەوان ميرگەھان ياخەلبىن بwoo، شیخ مەند كورى شیخ فەخرى ئاديان كەن ب (شیخ مەند پاشايىن حەلبىن ناسىيارە) سەركىردايەتىيا ئەوي ميرگەھىن كرييە. (البدلissى، 2006، ل 224) هەروەسا ((ئەو دامەززىنەرلى (ميرنىشىنى كىلس) بە خۆي و بنەمالە و ھۆز و ئەندامەكانى ميرنىشىنەكەيمە، ئىزىدى بwoo پوويان لە شام و ميسىر كەردووە)). (ئەنۇھ، 2018، ل 41) شەرفخانى بدللىسى د دەته دىارىكىن كەن بەند ب رىكاكا ئەبوبىيان بwoo، حاكىمى كىلس پشتى هيىزا ئەوي زىدەبۈسى و پشکەكاكا مەنzen ژ كوردان لىدور كۆمبۈۋىن، دئائىيەن كارگىرى و لەشكەريدا بلندتىرين پله بەدەستخۆقەئىنایە و ب ميرى میران ھاتىيە بناڭكىن. (البدلissى، 2006، ل 224)

بەيىزكىرنا پەيوهندىيان دىگەل ۋان ميرگەھان ياخەسان بwoo، چونكى ميرىن وان د ئىزىدى بۇون، ۋېھر قىن چەندى ((شیخ حەسەن دېيىا ئىكەرتىن دنابەرا ميرگەھىن ئىزدىياندا دروست بىكەت و بىيختىتە د چارچۇقۇنى قەوارىيەكى سەرىيەخۆدا د دەقەرئى بىكەتە د ژىر دەستتە لاتدارىيَا خۆدا)). (باقسىرى، 2001، ل 18) هەروەسا ھەشمال ژ پلهيىن بلند بۇ خۆ د ميرگەھىن دىدا دروستكىرىنە و ((والىيىن وى ژى ل ھنده ھەرىمەن ھەبۇون)). (جانكورد: 2009، ل 91) ئانكۇ شیخ حەسەمن زەمینە خۆشكىرىيە كارەكىن نەتەوايەتى بىكەت، ب ۋان كارىيەن ئەوي كەرىن ھەولدىايە ((جزىرە و شاخەكانى ھەكارىدا شەنگە و شۆخى فەرمان ۋەوايى باپپىرانى خۆي (كۈردىيەتى) زىندۇو بىكەتەوە و بەرەبەرە پەرمىش بە دەستتە لاتى خۆي بىدات)). (فتاح: 1969، ل 12)

ودرن دا وە شبەتى بوكا بخەملەين،

سندروو كىيت سۆر و زەر بۇ وە دەرىن،

حەق رىتىا شىخادى و مەلک شىخ سەن سەر خوھ بقەبلىين. (رسق، 2004، ب، 1، 474)

دیسان ب رییا تاووسان وەکو رئ و رسمەکا ئایینى ((لە ناو ھەممو نیشانەكانى ھەرە گرینگ، ئەھەدى لە ھەمۈۋىيان زىاتر ناوابانگى دەركىردوھ ھىمای تاووسە.)) (وھبى بەگ، ۲۰۱۰، ل ۹۱) سەرەدان بۇ گەلەك دەقەر و وەلاتىن دەرورىدەر كرينى، چونكى تاووسىن ئىزدىان ھەفت تاووس بۇون سالىن جارەكى، يان دوو جاران، ڙ پەرسەتكەھا لالش بەر ب چەند دەقەر و وەلاتانقە دچۆن، وەك: تاووسا سورىا: دچۆ دەفەرىيىن: قامشلو، ھەسەكى، حەلب، لازقىيە، دەگۇتنى: تاووسا شام. يا ئەنارۇلى: دچۆ ئورفە، دىيارىبەكى، ماردىن، ئەنتاكىيا، سىواس، سېرت و دەگۇتنى: تاووسا زۆزانان. يا عەجمەمان: د چۆ تەھورىزى، يا روسيا: دچۆ ئەرمەنیا، جۆرجىيا و رۇستوف. دیسان تاووسىن: مەرگەھا شىخا، دەقەرا ھەكاريان، شىگالى ئى ژ بۇ دەفەرىيىن ئىزدىيان يىين ل عىراقى بۇون. (الحسنى: ۱۹۸۷، ل ۴۲ - ۴۴) و (سلیمان: ۱۹۸۵، ل ۲۷ - ۵۰) ب ۋىن گەريانا تاووسان و دەرىيەخىستنا سىستەمن دەھىيىكىيىن (باچى/ ئانكى ژ دەھان ئىيىك) بۇ پەرسەتكەھا لالش ژلايىن ئابوورىقە مفا دەگەھاندە وان، چونكى سەرەپايى ئاراستەكىرنا شىرەتان و جىيەجىكىرنا رئ و رسمىيىن ئايىنى، پارە كۆم دىكىرن. (زەندى: ۱۹۷۱، ل ۲۸)

چى سوارەكى ھۆى بىن خشە،

ماش و جەنبەقى تىين ژ لالشە.

(رەشۇق، ۲۰۰۴، ب ۱، ۴۶۸)

قىيىگەفەكى تاووسىن ژ دەرقەيى وەلاتى ژىمەر دروستبۇونا سىنوران ناچىن، لىي يىين كوردستانىن ھەتا نەها ئى ڈەرمەوانىن، پېتىريا رئ و رسم و كاروبارىن ئايىنى و كارگىرى و جشاڭى ب قەول وەکو جۆرەكى ئەمدەبىياتا دىنى ئىزدىيان ھاتىئە دىكىيۈمىتتىكىن، لمورا لىسىم بنهمايانىن ھەبۇونا سەبەقەيىن قەولى مەرۆف ب سەر كاروبارىن كارگىرى و جشاڭى و ئايىنىي ئىزدىياندا ھەل دېت كو سىستەمن باج كۆمكىرن ژى ئىيىك ژ وان بۇويە. ژلايىھەكى دېقە، گەرنگىيدان شىخ ھەسەن بۇ لايەن ئابوورى و كۆمكىرنا باچى و خىراتان ل دەفەرىيىن باكۈورى رۆزھەلاتق مۇسل مەترىسى لىدەف بەدرەدىن لۆلۈي ئەرمەنىيى مۇسى (الرويشىدى، ۱۹۷۱، ل ۲۷) دروستتىكى، لمورا بەدرەدىن لۆلۈھەولدا وان جەھان كۆنترۇل بىكەت ژ پىلەخەمەت ھەندى دەست ب سەر لايەن ئابوورىدا بىگەرىت و ئەھە باج و خىرات بۇ وى بچىن. (دنانى، ۲۰۰۵، ل ۳۰-۲۹)

٤-٢. ژلايىن لەشكەرىقە

شىخ ھەسەن ئادانى، ھەندەك رىفۇرم دېياشقىن ھەرمەن ئايىنىدا كىرن و ژ لايى ئابوورىقە پارە كۆمكىرن و سىستەمن دەھىيىكىيىن بۇ لالش د سەر جشاڭىن ئىزدىدا سەپاند وەكى دەستپېيىكەك بۇ چىيەكىرنا لەشكەردەكى ((بەر ب لايىن لەشكەرى چۆ و لەشكەردەك ژى پىيكتىنايە و بۇويە خودان لەشكەر.)) (الختارى: ۲۰۱۱، ل ۹۱) ھەر ژىمەر ۋان كارىن وى

(میرین موسلى پر ژ وي دترسيي.) (جانکورد: ۲۰۰۹، ل ۹۱) لهورا هه‌فرکى دنابىهرا وي و
والىين موسل (بهدردین لۆلۇ)دا دەستپىيىكىر:
سلافيت مە ل مەلک شىيخ سنه،
مىزدارقى بى مەزنه،

يا مەلک شىيخ سەن! ژ هەبىھەتنى تە دەرن زۆر دزمەنە. (رهشۇ، ۲۰۰۴، ب، ۱، ۴۵۸)
نىسىر (سوادى عبدمحمد الرويشدى) دېيىزىت: لايەنگىرىن شىخادى يىن ماسافر ل
دەقەرىن چىايى ل نىزىك موسل دېيان و نەخوهشى ل دىزى ميرگەها بهدردین لۆلۇ دروست
دەكىن و ل سالانىن (۱۲۴۵-۱۲۴۶) زب ھەولىين لەشكەرى ژ بۇ گرتنا موسل رابوونىه.
(الرويشدى، ۱۹۷۱، ل ۳۱) ئەقا رويشدى ديار دكەت ج راست يان نە، وي چەندى ديار دكەتن
شىيخ حەسەن لەشكەردە ھەبوویه.

۳. هەفرکىيا شىيخ حەسەن و بهدردین لۆلۇ
پشتى شىيخ حەسەن ئادانى گەلهەك پىنگاڭ ژ چەند لايەنە كانقە ھافىيتىن و خۇ
ژ بۇ دروستكىرنا قەوارىدەكى سەرىيەخۇ يان دامەزدانىدا دەولەتكەن بەرھەفکرى، ناف و
دەنگى وى گەلهەك بەلاف بۇو:
شىيخى منۋىي تەمام،

(رهشۇ، ۲۰۰۴، ب، ۱، ۴۵۸)
زىكىرى تە ژ شەرق ھەتا ب شام.
بهدردین لۆلۇل وي دەمى ژ كوردان ترسىيىا. (البناء: ۱۹۶۴، ل ۴۴) لىن ئەھى ب
مەبەست ئەف هەفرکى ڪرييە د چارچوقةھىيەكىن ئايىنيدا و ھەستىن موسىمانان لشاند و
تۆمەت بۇ شىيخ حەسەن ئادانى دروستكىرن و گرنە بەھانە دا پى شەرى وي بکەت و دا
كەسى دى ڦىلى ئىزدىيان پشتەفانىيەن ل بنىاتنانا فى كىانى نەكەت (Hesen, 2010, I.4)،
ئەفە ژى ب ئاشكەرايى د قەولىن ئىزدىياندا خويما دېيت:

بهدردین وە دېيىزى يە
ھەى شىيخ سنوبىي بن ئادى يە
تە لالشەك ئاشاكىرى يە
تە رىا حەجا جا ژ مەكەھى بىرى يە
شىخسن وە د بىزى يە
ب وي كەم ئىيىكى بىرى يە
حەجا مە لالشە و كانىا سېي يە
حەجە و شەق تى نى يە
(دنانى: ۲۰۰۳، ل ۲۴)

پشتی ههفرکییا دنافبهرا شیخ حهسنهن و بهدرمدين لولو دا دروستبوویی، نه خاسمه
ئى ((لسهر سنورى باکوورى موسل، دوزمناهى دنافبهرا واندا زىددبۇو و ئەف گەفه زىددبۇون
ھەتا د ئەنجامدا ھېرچان دنافبهرا ھەردۇو لايەناندا دەستپىيىرى)). (دنانى، ۲۰۰۳، ل ۲۲)

خەته ئى موسله،

پرس بىكەن ئىيدىلە،

بۇ شیخ سنى باب كولە.

(دنانى، ۲۰۰۳، ل ۲۲)

ئەف چەندە د دەمەكىدا بۇو ((ھەفرکى د ناخۆيا ئىزدىياندا ھەبۇو، ئەنجامىنى وى
ھەفرکىيىن، شیخ حهسنهن قەستا باشىك و بەحزانى كر، ب دووپۈركەفتنا شیخ حهسنهن،
میرگەھ لازى بۇو، بهدرمدين لۇنۇ ئەف چەندە ب دەرفەت زانى و ب ئاسانى سەركەفتەن ب سەر
شیخ حهسنهندا ئىينا.)) (دنانى، ۲۰۰۳، ل ۲۲)

لاڭش يى بۇر، دىوان يى بۇر، مەركەھى يى بۇر،

ھەي بىرىندارى مېرائۇ... .

(رەشۇ، ۲۰۰۴، ب، ۱، ۴۶۳)

٤. ڏنافچوونا ڪيائى شیخ حهسنهن يىن سەرييەخو

شیخ حهسنهنى ئادانى ئەنجامىنى شهر و ناكۆكىيىن ناخۆيا ئىزدىيان يىين دنافبهرا
مالباتا وى وەك (ئادانى) و شەمسانىياندا رووپىدابىن ئەلش ب دل بىرىندارى چۇ باشىك و
بەحزانى:

شیخىنى حهسنهنى دل بىرىندارە،

ل بۇرى مەنەتى يى سوارە.

قەگىرانىن سەرزارىيىن ئىزدىيان دېيىژن: بهدرمدين لولو ھەر بەلا خۇ ژىقەنەكىر،
ئاگەھداركىر كو بچتە مۇوسل، شیخ حهسنهن رازىبۇو بچىت، بەلىن بەرى بچىت، گۈتكە جقاتا
خۇ: دئى چىمە مۇوسل، بەلىن هووين جارەكا دى من نابىين. جقاتا وى گۈلتى: نەچە. گۇت:
دەپت ئەز بچم و ئەفە قەدەرا منه، ئەز بهدرمدين باش ناس دىكەم، مەرۋەكى بىبەخت و
خائىنە، چۇ مۇوسل و ھەر ئىكىسەر ژلاين ويشه هاتە گىرقىن و زىنداڭىرن و ئەشكەنچەدان دا
كەن ئەزىزىن خۇ پاشكەزبىيت، لەن ج چارە پىنەكىرن. (رەشۇ، ۲۰۰۴، ب، ۱، ل ۴۹۰) ڏناف ئەمەدپىياتا
ئايىنن ئىزدىياندا دوو قەسىدە ئەلش بۇ زىنداڭىرندا وى بناقىن (شەرفەدینە دىنى منە) و (كەمس
نمەتى) هاتىنە ۋەھاندىن:

كەمس نەتى، كەمس نەتى،

دئى ژ وەرا بىزىم قىسىتى،

بۇ شیخ سنى سونەتى.

(رەشۇ، ۲۰۰۴، ب، ۱، ل ۴۸۹)

بهدرمدين لولو ((بە ھارىكاري (دەستەي شىعە كان) موه توانى (شیخ حهسنهن) بىگرى
و پاشان لە ناو (قەلا) ئى موصىل دا بىخنگىزىن و بزوتنەوەكەي لە بىكەدا گۇر بىكەت.))

(فتاح: ۱۹۶۹، ل ۱۳) ڦيٽمِر ديار دکمن ((ل دهمي شیخ حمهمن هاتیيہ ڪوشتن ڙيٽن وی ۵۳ سال بوون).) (الكتبي، ۱۹۷۳، ل ۳۳۵)

ٻهڻئ چي بوو، چي ڪرييه،

ستيٽرا رمش رڙييه،

موسل وردگه ڪرييه.

(دناني، ۲۰۰۳، ل ۲۴)

ٺقيسهر (پير خدر سليمان) سهبارت ڪوشتنا وی دبڀٽيت: ((شیخ حمهمن ب خيانهت هاته گرتن و ڪوشتن.)) (سليمان: ۱۹۹۳، ل ۵۷) لئن ٺقيسهر (عزددین سهليم باقهسرى) لسمه زاري ٿيزديان و پشت بهستن ب تيڪستين ٿيزديان دبڀٽيت: ((شیخ حمهمن خو ب ڙهرى ڪوشتنيه.).) ههروهه کي (بهيتا مهلك شیخ حمهمن) دبڀٽيت:

حهفت قهدهج ڙدهره،

شیخ حمهمن ڦهداخواره،

خهبرهه ک نه دهاته زاره.

(باقسري، ۲۰۰۱، ل ۱۶)

شارهزاين ٿيزدياتييں دبڀٽن: تيڪستي (فروارا مهلك شیخ سن) ب قهدم گوهاستنا (وڌهرهکرنا) شیخ حمهمن هاتييہ گوتن (رمش، ۲۰۰۴، ب ۱، ل ۴۷۱) تيٽا دبڀٽيت:

ڦهدا ستيرابهري سبئ، عهزيز ڦهدا،

مير و مهلهه با دكمنه ڪي شیخ زيندين ڙ عهريشيت سهمهدا،

بلا ئهه فهقير بىن يېت خهرقه و حلڪانى د بهردا،

ئهه سولتان شيخادييہ ميري منو ڙ ئهمول ههتا ب ئهبهدا. (رمش، ۲۰۰۴، ب ۱، ل ۴۷۱)

بهدرهدين لولو ب ڪوشتنا شیخ حمهمن و نههيلانا بزاقا وي رانهومهستيایه، بهلکو ((سوپايهه کي گهوره ب مههستي ليدانى پاشماوهى يهزيدييہ كان بردووته سهريان.)) (ٺهلوهندى، ۱۹۹۹، ل ۴) ههروهه سا ڙي ((گهليک ههلمهتى بردہ سهه کهس و ڪار و پهيرهوانى (شیخ حمهمن) له (لالش) ادا. له دوا ههلمهتى دا ڪو له سالي (۶۵۲) ڪ بو، گهليکي لئن ڪوشتن و گهليکي شیخ گرتن به ديل سهه ڪهسي لى ڪردن به داراو سهه ڪهسيشى لئن سههريين. سههروهه ڪهسيانى پارچه پارچه ڪردو به سهه دهراكاكانى موصلههه پارچهه كانى ههلواسين.)) (فتاح: ۱۹۶۹، ل ۱۳) سههرهاري هندئ ههمى ئايين ريزئ ل قهبران دگرن، لئن ((بهدرهدين لولو د هيٺشا خوڊا بو سهه پهرسٽگهه لالش سندروووکا شيخادييہ موسافر ل سالا ۱۲۵۴ خرابڪر و ههستيڪيin وی سوتن.)) (عبد، ۱۹۹۴، ل ۸۳) ههروهه سا پهرسٽگهه لالش و مهزارگهه هين وان يېن دى ڙي خرابڪرن. (بوتاني، ۲۰۰۰، ل ۴۲) ڙيلى ئهڻئ هيٺشا وي، ڙيهر ڪو شنگال جههه ڪن جوگرافى و ئابورى دكھل موسال ههبوویه، ٺهورا ئههه ب گرنگترين پشكين موسال هاتييہ زانين، بهدرهدين لولو ئههه ڙي گرتنيه. (شميساني:

(1983، ل ۱۷۵)

پشتى ژ ناقبرنا شیخ حەسەن ئادانى، كورى وى شەرفەدين درېزى ب ميرگەها خوه ل شىنگال دايە. (جزىرى، ۱۹۹۹، ل ۷۳)، لىن ئىقىسىر عزدىن باقىسىرى دېتىزىت: سەرۆكەتىيا ميرگەها گشتىيا ئىزدىيان بۇ چقى قاتانىيىن (بنەمala ميرىئن ئىزدىيان يىن نەما) ھاتىيە ۋە گوھاستن و شیخ مەھەمدى باتنى بۇو ميرى وى و ب ميرگەها شىخان ھاتە بناڭىرن (باقىسىرى، ۲۰۰۱، ل ۱۹)

۵. ئەگەرین ژ ناقچوونا كىيانى سەرىيەخۆيى شیخ حەسەن ئادانى ئىقىسىر و ۋەكۇلەرین مىزۇويى، سەرنەكەفتىدا شیخ حەسەن لىسر بەدرەدىن تۈلۈ ژ بۇ چەند ئەگەران قەدەگەرین، ژ وان يىن سەرەكى:

۱-۵. ئەگەرین ناقخۆيى

- ئىك ژ ئەگەرین ناقخۆيى ئەو بۇو، بەرى ميرگە ڈلاين رامىارىقە بىكەھىت، لەز و بەز د راگەھاندىدا كىيانىدا ھاتە كىرن، ئەو ژى زېھر ھندى بۇو دا مفایى ژ شەستندا دەولەتا عەباسى وەرگەرت. (باقسلىرى، ۲۰۰۱، ل ۲۰)

- ئىزدىيان ب خۇ پشتەقانىيا شیخ حەسەن ئادانى نەكىر، چونكى ئەقىن ھەقىرىكىيىن و شەرى د دەممەكىدا دەستپىيىكىر، ھەقىرىكى و شەر و ناكۆكى دنابىھەرا چىنىيەن ئىزدىيان (ئادانى، شەمسانى و قاتانىيىن) دا لىسر دەستتەلاتدارىيا ئىزدىيان ھەببۇو. (دانانى: ۲۰۰۳، ل ۱۴ - ۳۳)، (حەجى: ۲۰۰۵، ل ۷۲ - ۹۲)، (Hesen, 2010, I.1-9). ئانكىو ھەقىرىكى پىر لىسر گەھۈرىننەن ئايىنى يىن كەقىن و ئىيانا تاشتىن تازە بۇو، ئىقىسىرەران (خدرى سلىمان و خەليلە جندى) لىسر زارى ئىزدىيان بۇچۇونەكا دى دېتىزىن: ((شیخ حەسەن دەقىيە ھندەك تاشتىد تازە و نو د ئايىنى ئىزدىيا بىكەت، بەلىنى شىشىمىس ب قىن چەندى قايل نەبۇو)). (سلىمان و جندى، ۱۹۷۹، ل ۱۲۲)

○ رووپىن قىن دنیايان نە قەمۇل مايە نە وەحدە،

○ گەلەك خەلک ب بىستەيى سەر دىيا شیخ ئادى گاۋىدە. (Hecî, 2002, I.285)
- ئەق ھەقىرىكى ((ئىك ژ مەزنەتىرىن ھەقىرىكىيىان بۇو د دېرۇكَا ئىزدىيان يى نوویدا لىسرەدەملى شیخ حەسەن ئەقىن ھەقىرىكىيىن كورى شیخ ئادىيەن كورى ئەبۇ ئەلبەرەكەت.)) (باقسلىرى، ۲۰۰۱، ل ۷)، لىن ب بۇچۇونا (صديق الدەملوجى) شەر و ھەقىرىكىيىان ئىزدىيان يى دنابىھەرا دوو گۈزۈپاندا پاشتى مەرنا بەدرەدىن تۈلۈ بۇو ((ھەكە ل چاخن وى با، ئەمۇ دى كاربىا ھېز كوشتن و فرماندا خوه لىسر ئىزدىيان بەرفراتر و ب ھېزىتر كربا و د ئەنجامدا كارمسات وئى ھېز خرابىردا.)) (حەجى، ۲۰۰۵، ل ۷۷)

- لاوازىبۇونا ھەستن نەتمەھىيى ل دەف ئىزدىيان پاشتى شەر و ناكۆكى دنابىھەرا وان بخۇدا دروستبىووپىي، نەخاسىمە ژى دنابىھەرا شەمسانى و ئادانىاندا. (Hasan, 2010, I.7)

- ژلاین دروونیقە کارتىيىكىن ل ھەستىين شىيخ حەسەن ھاتە كىرن دەمن زانى ھەمى ھىزا ئىزدىيان پىشەفانىيى لىن ناكەت و نە دىگەل و بۇجۇون و بىزاشا وينە. (Hasan, 2010, I.7)
- دەمن شىيخ حەسەن ئادانى ھەفت سالان خۆ د چەلەخانىيىدا خلوەكىرى ب مەبەستا نقيسىينا پەرتۆكا (جەلۋە)، ل وى دەمى ۋالاھىيىا کارگىرى و رامىيارى دروسىتبوو، ئانكۆ ژەقىچۇون و مريدىن خۆ دووير ڪەفت، ئەف كار ژ بۇ ئىزدىيان ب تەقايى ئاشكەرا نېبۈون كا شىيخ حەسەن چ دكەتن، ئانكۆ ((نە ئاشكەرايا ئايدىيۇلۇزى و گەورىنىن شىيخ حەسەن و ئارمانجا گەورىنىن وى بۇ پتىريا ئىزدىيان نەخاسىمە ژى شەمسانىيىان.)) (باقسلىرى، ۲۰۰۱، ۱۸)
- بەدرەدىن لۆلۇ ئەف چەندە بۇ خۆ ب دەرفەت زانى ھىپىشى بىكەت.
- نە رىك و پىتكىيىا سىستەمن کارگىرى دناف ميرگەھىيىدا سەرەتلىيى و درگەرتنا باجى ژ ئىزدىيان. (Hasan, 2010, I.7)

۲-۵. ئەگەرپەن دەرەكى

- شەركىرن دىگەل بەدرەدىن لۆلۇ. (Hasan, 2010, I.7)
- شىيخ حەسەن سەننۈرئ ميرگەها خۆ بەرفرەھە كىر و ھەر ھەفت ميرگەھىيىن ئىزدىيان ب ميرگەها ئادىيانقە ل لالش گەرىدىان، ئەف بۇ ئەگەرەك بەدرەدىن لۆلۇ ژى بترىسىت. (Hasan, 2010, I.7)
- ژلاین لەشكەرىيە ((لەشكەر و چەكەكى و مەزا مەزن و رىكخىستى نېبۇو بەرسىنگى ھېرىشىن مەزن بىگرىت.)) (دەنلىقى، ۲۰۰۳، ل ۲۹)
- بەدرەدىن لۆلۇ ب عەقلانە ھەقىكىيىا خۆ ب ئايىنېقە گەرىيىدا و ھەستى موسىلمانان ئىشاند كىو ((ئەقا شىيخ حەسەن دكەت ئايىنېيە.)) (دەنلىقى، ۲۰۰۵، ل ۲۸) نۇروا كوردىن موسىلمان پشتەقانى لىنەكىر، لىن بەرى ھينىكى ((شىيخ حەسەن جەن خۆ د ناف كورداندا ھەبۇو و ھەر ژىھەر ھندى ژى ب شىيخى كوردان ھاتە بناڭىرن.)) (باقسلىرى، ۲۰۰۱، ل ۱۰) نە ب تىنى پشتەقانى لىنەكىر، بەلکو ((موسىلمانىن دەقەرى پەيمەندى ب شىيعەيان كىر.)) (الرويشىدى، ۱۹۷۱، ل ۴)

٦. سەرژۇويى ئاقابۇونا ميرگەھەن / ميرياتىيىا شەرفەدىن

- پشتى ب دوماھىك ھاتنا شىيخ حەسەن و خرابكىرنا پەرسىتەكەلەن لالش و سىندرۇووکىنن كەسايىتىيىن ئىزدىيان يېن پېرۇز و كوشتنا گەلەك كەسايىتى و سەرۋەك ھۆزپەن ئىزدىيان ل دەقەرە شىيخان و دەمۇرىپەران ژلاین بەدرەدىن لۆلۇقە، ھەستى وان بىرىنداربۇو و ئىزدىيان ژى وەكىو بەرەقانى ژ خۇ و باوەرە خۇكىرن دەست دانەنایە، دەستىپېكىيىدا ژى شەرفەدىن (كۈرى شىيخ حەسەن) ميرگەھە قەۋاندىيەق، قەولقانىن ئىزدىيان وەكىو پشتەقانى و بەرخودانى و جەھگەرتتا شىيخ حەسەن قەسىدەيەك بناقىن (شەرفەدىن دىنن مەيە) ب ۋىن چەندى ئەھاندىيە ژ پىيەخەمەت ھندى ئىزدىيان ھشىياركەتەقە و دەست ژ ئايىن و باوەرە خۇ

بەرنەدەن و د خۆراگرین ((کورى شىيخ حەسەن وەكى هنارتىيەك ژ پىتەخەمەت دلىابۇونا ئىزدىان ڪاروبارىن وان گرتىنە دەست كول دەرى پاشايىن مۇوسل راوهستىت و داخوازا خۆراگرييەن ژ ئىزدىان كرييە.)) (بوتانى، ۲۰۰۰، ل ۴۲)

شەرفەدەنە ب گۈسكە و گۈلى،

سوار بۇو ل ھەسىپ دندلى،

جىشىن وەك غەرزى كۈلى.

جەوابىن بەدەنە كوردىستانى،

بلا قائىم كەن ئيمانى،

شەرفەدەن مىرە ل دىوانى.

(Casim, 2000, I.)

223

قەسىدا (شەرفەدەن / شەرفەدەن دىنى منە) ب شىوهەكى باش ئەقى چەندى دىيار دكەتن كو شەرفەدەن مىرياتىيا خۆيا راكەهاندى و ب مىر و سەر عەسەكەر ھاتىيە بنافىرن و و ب جل و بەرگىن لەشكەرىيەن وى سەردەمەيىچە ب لەشكەرەكى زۆرىن ھاتىيە دەقەرى و داخوازا خۆراگرييَا ئىزدىان و بەيىزكرنا ئيمانى ياز وان كرى:

ھەسىپ بۆزە زىنى ل سەرە،

تو ژ مغارى و درە دەرە،

شەرفەدەن سەر عەسەكەرە.

(Casim, 2000, I. 222-)

223

شەرفەدەن پەيامەكائىينى يازاراستەيى ئىزدىان كرى پشتى كو بەدرەدەن پېرۇزىيەن وان ژناقىبرىن، د تىكىستى شەرفەدەندا دىيار دېيت؛ شەرفەدەن دەقىت بىتىتە ئىزدىان ئەقا بەدرەدەن لۆلۇ دكەت ل دەرى كەسەكى وەكى بابىن من شىيخ حەسەن ب تىن نىنە، بەلكو دەرى وەھەميان و دەرى ئىزدىياتىيىيە.

تىكىست بەحسى بۇويەر و شەر و رووپەرىپۇونا شەرفەدەن دكەل بەدرەدەن لۆلۇ ناكەت، تىن راكەهاندىن مىرياتىيەن زلائى وېۋە دىيار دكەت سەرمەتىي داخوازا وى ژ بۇ خۆراگرييَا ئىزدىان و پشتراستىكىندا وان كەتن، لمورا بەدرەدەن لۆلۇ ل سالا ۱۲۲۷، رېكى بابىن خۆ گرت و بەرەقانىيەن ژ وان كەتن، لمورا بەدرەدەن لۆلۇ ل سالىح لەشكەرەكى بەيىز ئامادەكىر و ب سەر شىنگالدا گرت و ئابلىقەكىر، ل وى دەمى سالەح نەجمەدەن ئەيوبى والىيەن شىنگال بۇو، شەر و پىكىدادان دنافىبەرا ھەردوو لايەنادا دروست بۇون، خەلکىن شىنگال پشتەقانىيە سالەح نەجمەدەن ئەيوبى كر و ل دەرى بەدرەدەن لۆلۇ راوهستيان كو شىنگالنى ب زۆرى ژ وان بىستىنيت، د دوماھىي كىيدا سالەح نەجمەدەن ئەيوبى،

بەدردەن لۆلۇ شىكاند پشتى كۈنى خەلکى شىنگالى بىكىردى و عەرەب و ئىزدى و مەسىحى پشتەۋانى ل سالەح نەجمەدین ئەيوبى كىرى. (بازو، ٢٠١٧، ل ٩٤-٩٦)

ئىزدى، شەرفەدین وەك بابچاڭەكى خۇ دەھەزىمەن، هەتا قىيىگەفەن، مەزارگەھەيىن شەرفەدین ل گەلەك جەھان ھەنە، ۋان: مەزارەكى وي ل پەرسىتەھەلا لالش و ھەروەسازى بىنەكۆكە مېرىگەھە وى ھېزى ل شىنگال مايىھە و گەلەك ڪاروبارىن ئايىنى و ڪەل و پەلىن تايىيەت ب شەرفەدینقە دناف ئىزدىياندا ل شىنگال مايىنە، وەك: دەھىيىكى، بىرا وى، شەربىك، خان مەزەل، گەنجىنە، مغار (شەفت)، شىلان (مطبخ). (يوسقانى، ٢٠١٨، ل ٤١-٤٦)

ئەنچام:

- بىنەمala شىيخ حەسەننى ئادانى، ژلایىن روحانىقە ئىيىك ژ مالەمەن ئىزدىيان بۇون، ژلایىن ڪارگىرى و دەستەھەلاتىقە ژى سەركىيىشىيا ئىزدىيان كىرىنە، مېرىگەھە ئادىيان د دەست واندا بۇو.

- شىيخ حەسەننى ئادانى د چەند لايەن ئىيىن جوداجودا دا رۆلى خۇ دىتىيە، و د وان لايەن ئاداندا گەھەشتىيە پەلەيەكە بلند، وەك، ئايىنى، روشەنبىرى، ڪارگىرى و نەتموايىتى.

- د لايەن ئايىنيدا، بابچاڭ بۇويە و مەزارگەھە و مەرىدىن خۇ ل ناف ئىزىدەخانى ھەبۇوينە، هەتا نۆكە ژى مايىنە.

- د لايەن روشەنبىرى و ئەدەبىدا، پەرتۈوك نىقىسىنە و قەول و قەسىدە ب نافىن وى ھەنە، ژئەنچامىن شەر و جىنۇسايدىن ھاتىنە سەرئ ئىزدىيان، بەرھەمەن وى ھەندا بۇوينە، لىن ناف و ڪار و خەباتىن وى، د گەلەك تىكىستىن دىدا ھاتىنە پاراستن و ھەروەساتىكىستىن تايىيەت ژى پىن ھاتىنە فەهاندىن.

- د لايەن ڪارگىرىدا، جقاتەك ل پەرسىتەھەلا لالش دامەزاندىيە ژ چىل دەرۋىش و قەلەندەران پىكىدەتات، پەيودن ئىيىن خۇ د گەل مېرىگەھەيىن دىيىن ئىزدىيان و بەيىزكىرىنە و سىستەمن باجىن (دەھىيىكى) دناف ئىزدىياندا پەيدا كىرىيە.

- د لايەن نەتموايىتىدا، ھەولدا يەقەوارىيەكى سەرەخۇ دامەزىرىنىت و ژ پىيغەمەت قىن ھىزرا خۇ، رېفۇرم د ھەرەمەن ئايىنى و جشاڭىيەن ئىزدىياندا ڪرييە و چەند پەلە زىدەكىرىنە، يان ژى ناسناف ل ھەنەكىن دى زىدەكىرىنە كۈ دىكەل سىستەمن دەولەتن بىگۈنچىت.

- بەدردەن لۆلۈي موسلى ژ شىيخ حەسەننى ئادانى ترسىيا يە راڭەھاندىن دەولەتكى بىمەت، لەورا بۇويە ھەۋپىكىن سەرسەختى وى و شەر دىكەل ڪرييە و ژ ناقېرىيە. بەدردەن لۆلۇ ب ئەقىن سەركەفتىن نەسەكىنە، ب رەنگەكى ھۆقانە د سەر پەرسىتەھەلا لاشدا گەرتىيە و سەندرۇوکا شىخادى خرابكىرىيە و ھەستىكىن وى سوتىنە.

- شەكتىنا شىيخ حەسەننى ئادانى ل بەرامبەرى بەدردەن لۆلۇ، چەندىن ئەگەرئىن خۇ ھەبۇوينە، يىن ھەر دىيار: شىيخ حەسەن ھەندى بەدردەن لۆلۇ لەشكەر و چەك نەبوو،

هەرودسا شەمسانیان ژى پشتەقانى ل شىخ حەسەن نەكىر، چونكى ناكۆكى نافبەرا
بنەملا وى و بنەملا شەمسانیاندا ھەبۇو، دىسان ئىزدىيان ب خۇ ژى ب تەقايى پشتەقانى ل
شىخ حەسەن نەكىر، چونكى ئەو گەھۈرىتىن د ھەرەمن ئايىنى و جەڭاکىدا كرین ب دلى
كەلەكان ژوان نەبۇو.

ئىلىدەر:

۱. پەرتۇووک

۱-۱. ب زمانى كوردى

- بازو، شىركى خضر مزاد (۲۰۱۷)، تارىخ شنگال القديم (۳۵۵۰ق.م - ۱۵۱۵م)، الطبعة الاولى، من
منشورات مكتبة خانى، دھوك.

- بدرخان، ڪاميران (۱۹۳۳)، نشيئين ايزيديان، چاپخانا (الترقي)، دمشق.
- بۆزاني، خىرى (۲۰۱۱)، مير جەعەھەرى داسنى، چاپا ئىيىكىن، ژوھشانىن رېقەبەريا گشتى يَا
كاروبارىن ئىزدىيان - ھەولىر، چاپخانا رۆشنېرى، ھەولىر.

- جىڭەرخوين (۱۹۶۲)، فەرھەنگا كوردى - جىڭەرخوين، چاپا ئىيىكىن، چاپخانا ارشاد،
بەغدا.

- حەسەن، رىسان (۲۰۰۰)، لالش د سترانا دىرىكى يَا كوردى دا، چاپا ئىيىكىن، چاپخانا وەزارەتا
پەرمەندى، ھەولىر.

- رۆزىيەيانى، مەلا جەمیل (۲۰۰۰)، چوار دەۋەتى كورد - چوار دەۋەتى فەراموشىراوى
نەناسراو - دونبولي، شاهىئىن، شوانكارە، مىننەتساھى، چاپى يەكەم، چاپخانەي وەزارەتى
رۆشنېرى، ھەولىر.

- رەشۇ، خەليل جندى (۲۰۰۴)، پەرن ژ ئەددەبى دىنى ئىزدىيان، بەرگەن ئىيىكىن، چاپا ئىيىكىن،
دەزگەھىن سېپىرىز - دەھۆك، چاپخانا وەزارەتا پەرمەندى، ھەولىر، ۲۰۰۴.

- رەشۇ، خەليل جندى (۲۰۰۴)، پەرن ژ ئەددەبى دىنى ئىزدىيان، بەرگەن دووئى، چاپا ئىيىكىن،
دەزگەھىن سېپىرىز - دەھۆك، چاپخانا وەزارەتا پەرمەندى، ھەولىر.

- زەند، ڪەريم (۱۹۷۱) : ئايىن و باومر لە كورستان دا، چاپخانەي ڪامەرانى، سلىمانى.

- سلىمان، خدر (۱۹۸۵) : گوندىياتى - ئائىيەكى ئەنترۆپىلوجى، چاپخانا (الحوادث)، بەغدا.

- سلىمان و جندى، خدر و خەليل (۱۹۷۹)، ئىزدىياتى لېھر رۆشنايا هندهك تىكىستىد ئايىنى
ئىزدىيان، چاپا ئىيىكىن، چاپخانەي گۆرى زانىيارى كورد، بەغدا.

- فتاح، شاڪر (۱۹۶۹) : يەزىدى يەكان و ئايىنى يەزىدى، چاپخانەي ڪامەران، سلىمانى.

- وەھبى بەگ، توفيق (۲۰۱۰)، پاشماوهى ئايىنى مىشرايى لە هاترا، وەرگەيران لە ئىنگلىزىيەوە:
شىخ برهان بەرزنجى، ژوھشانىن رۆشنېرى و لەوان، چاپخانەي رۆشنېرى، ھەولىر.

- ئىزىدى، مىهرداد (٢٠٠٢): ئاين و تاييە ئاينى يەكان لە كورستان، وەرگىران لە ئىنگليزى يەوه: كامەران فەھمى، چاپى يەكەم، بلاوکراوهكانى مەكتەبى بىر و ھۆشيارى (ئ. ن. ك)، سليمانى.

- ئەنور، دكتۇر كەيوان ئازاد (٢٠١٨)، مېزۇوي دەركەوتى ئاينەكاني ئىزىدى و كاڭەيى، چاپى يەكەم، بلاوکراوهى كەتىيەخانە هەزار موکريانى، چاپخانە تاران، ھەلەبچە.

- ئەلوەنى، نەجم (١٩٩٩)، ئاينى ئىزىدى لە ئىوان چەند جەمسەرى و برواي يەكتا پەرسىدا، چاپى يەكەم، چاپخانە زانكۆي سەلاحىدىن، ھەولىر.

٢-١. ب زمانى كوردى (ب پىتىن لاتينى)

Hecî, Bedelê Feqîr (2002): bawerî û Mîtologiya Êzidîyan – çendeha têkist û vekolîn, çapa êkê, çapxana Hawar, Dihok.

٣-١. ب زمانى عەرمەبى

- ابن المستوفى (١٩٨٠): تاريخ اربيل، حققه و علق عليه: سامي بن السيد خماس الصقار، القسم الاول، دار الرشيد، العراق.

- ابن خلگان، أبي عباس شمس الدين (١٩٧٢)، وفيات الاعيان و ابناء انباء الزمان، حققه: الدكتور احسان عباس، المجلد الثالث، دار صادر، بيروت.

- البدليسي، شرف خان (٢٠٠٦)، شرفنامه، الجزء الاول، ترجمة الى العربية: محمد علي عونى، راجعه و قدم له: يحيى الخشاب، الطبعة الثانية، دار الزمان، سوريا.

- البسطامي، ريسان حسن (٢٠٠٠)، بازىد البسطامي الاختيار عند الايزيدية، الطبعة الاولى، مطبعة وزارة الثقافة، اربيل.

- البناء، هاشم (١٩٦٤): اليزيديون، الطبعة الاولى، مطبعة الامة، بغداد.

- الحسني، عبدالرزاق (١٩٨٧): اليزيديون في حاضرهم و ماضيهم، الطبعة الحادية عشرة، مكتبة اليقضة العربية، مطبعة سومر، بغداد.

- الحموي، ياقوت (١٩٧٧)، معجم البلدان، المجلد الخامس، دار صادر، بيروت.

- الختاري، داود مراد (٢٠١١): معبد لالش و المراسيم الايزدية، من منشورات ديوان اوقاف المسيحيين و الديانات الأخرى، بغداد.

- الدملوجي، صديق (٢٠١٠)، اليزيدية، الطبعة الثانية، (بدون مكان الطبع).

- الدوسكي، انس محمد شريف (٢٠٠٧): حوار مفتوح مع رابطة المثقفين الايزديين، الطبعة الاولى، مطبعة هاوار، دھوك.

- الرويشدى، سوادى عبد محمد (١٩٧١)، اماراة الموصل في عهد بدرالدين لؤلؤ ١٢٦١-١٢٠٩، الطبعة الاولى، مطبعة الارشاد، بغداد.

- الكتبى، محمد بن شاكر (١٩٧٣)، فوات الوفيات و الذيل عليها، المجلد الاول، تحقيق الدكتور احسان عباس، دار صادر، بيروت.
- باقسى، عزالدين سليم (٢٠٠٣)، مهرگەھ - الايزدية - الاصل - التسمية - المفاهيم - الطقوس - المراسيم و النصوص الدينية، الطبعة الاولى، من منشورات مركز لالش، مطبعة خبات، دهوك.
- جزيري، علي (٢٠١٩)، الكرد الايزيديون، الطبعة الاولى، من مطبوعات الاكاديمية الكوردية، مطبعة جامعة صلاح الدين، اربيل.
- جندي، الدكتور خليل (١٩٩٨)، نحو معرفة حقيقة الديانة الايزيدية، الطبعة الاولى، مطبعة رابون، السويد.
- دناني، شمو قاسم (٢٠٠٥)؛ مشاهير من الكورد الايزديين، من منشورات مركز لالش الثقافي و الاجتماعي، الطبعة الاولى، مطبعة خبات، دهوك.
- شميساني، د. حسن (١٩٨٣)؛ مدينة سنجار من الفتح العربي الاسلامي حتى الفتح العثماني، الطبعة الاولى، منشورات دار الآفاق الجديدة، بيروت.
- عبود، زهير كاظم (١٩٩٤)، لمحات عن اليزيدية، الطبعة الاولى، من منشورات مكتبة النهضة، المطبعة العانى، بغداد.
- لابات، رينية و سنایز، موریس و آخرون (٢٠٠٦)؛ سلسلة الاساطير السورية، ديانات الشرق الاوسط، ت: مفید عرنوق، دار علاء الدين، الطبعة الثانية، دمشق.
- مطر، سليم و آخرون (٢٠٠٥)؛ موسوعة المذاهب العراقية، مركز دراسات الامة العراقية، بغداد.

٢. گۆفار

٢-١. ب زمانی کوردى

- جانکورد (٢٠٠٩)؛ گۆتنەکە کورت ل سەر ئۆلا ئىزىزىيەن، گۆفارا مەتىن، ژمارە ١٧٨، دهوك.
- حەجى، بەدلەن فەقیر (١٩٩٧)؛ قەولىن خودانى مالى، گۆفارا لالش، ژمارە ٧، دهوك.
- حەجى، بەدلەن فەقیر (٢٠٠٥)؛ ھەفرىكىيَا شەمسانى و ئادانى و قاتانىي ل سەر ميرياتيا ئىزىدیان، گۆفارا لالش، ژمارە ٢٢، دهوك.
- خەلهەف، عەلۇ شىخ (٢٠٠١)؛ قەولىن ئۆمەرخالە و ھەسن چنارى، گۆفارا لالش، ژمارە ١٦، دهوك.
- سلۇ، سەعىد (٢٠٠٥)؛ فەرھەنگا مە، گۆفارا لالش، ژمارە ٢٢، دهوك.
- يووسف، عەبدولرەقىب (٢٠٠٢)؛ دۆزىنەوەدى پەرسىتكەي گۆنى ئىزىدىيەكان - بەر لە زايىن، گۆفارا پامان، ژمارە ٧٨، ھەولىئر.
- يوستانى، حەيدەر عەربىق (٢٠١٨)، چەند زانىارىيەك ل دۆر مەرگەها شەرفەدين، گۆفارا مەھفەل، ژمارە ١٠.

٢-٢. ب زمانی کوردی (ب پیتین لاتینی)

- Casim, İvan Derwêş (2000): Sirûda Şerfedîn bi zimanê Müzîkî, govara Laliş, jimare 13, Dihok.
- Hecî, Bedel Feqî (1996): komeka têkistêt ola Ezdiya, govara Laliş, jimare 6, Dihok.
- Hesen, Rêsan (2010): Şêx Hesen û hizra pêkînana dewleteka Kurdî, govara Mehfel, jimare 1, Dihok.

٣-٢. ب زمانی عهربى

- ابو روز (٢٠٠٠): نبذة تاريخية حول قصبة عين سفني - الشيخان، مجلة لالش، العدد ١٢، دهوك.
- آميدى، كاوة فريق احمد شاوية (٢٠٠٠)، امارة بادىنان ١٧٠٠-١٨٤٢ دراسة سياسية اجتماعية ثقافية، الطبعة الاولى، مؤسسة موکرياني للطباعة و النشر، مطبعة خبات، دهوك.
- باقسري، عزالدين (٢٠٠١): الشيخ حسن و الصراع الشمسياني الاذانى، مجلة لالش، العدد ١٦، دهوك.
- باقسري، عزالدين سليم (١٩٩٩): الشيخ آدي و النظام الديني الايزدي، مجلة لالش، العدد ١١، دهوك.
- بوتاني، الدكتور عبدالفتاح علي (٢٠٠٠): ملاحظات اولية عن الايزدية و الايزديين، مجلة لالش، العدد ١٢، دهوك.
- خيرآقايى، شكري رشيد (٢٠٠٨): فلسفة الموت في بعض المعتقدات و الاديان، مجلة لالش، العدد ٢٨، دهوك.
- دناني، شمو قاسم (٢٠٠٣)، الصراع بين الشيخ حسن و بدرالدين لؤلؤ، مجلة لالش، العدد ٢٠، دهوك.
- زيان، عدنان (١٩٩٩)، الامارات الكوردية الايزدية، مجلة گولان العربي، العدد ٤٢.
- سليمان، خدر بير (١٩٩٤)، ضوء على مخطوطه - مشورات الايزدية، مجلة لالش، العدد ٢-٣، دهوك.
- سليمان، خدر بير (١٩٩٣)، لالش، مجلة لالش، العدد ١، دهوك.
- شنگالى،شيخ حجي سمو (٢٠٠٠): مزارات الايزدية في جبل سنجار، مجلة لالش، العدد ١٣، دهوك.

٣. چاپییکەفتەن:

- چاپییکەفتەن دىگەل فەقیر حەجى فەقیر شەمۆ، ل مالا وى ل باعدرى، ل رۆژا ٢٧ / ١٢ .٢٠١٢

- چاپیکەفتنه ک دگەل شیخ دهشتی زیدین شەمسانی، ل مala وی ل خانکن، ل رۆزا .٢٠٢٢/١٢/١٢

- چاپیکەفتنه ک دگەل شیخ وەزیر ل پەرستگەها لالش، ل رۆزا .٢٠٢٢/١٢/٢٧

٤. نامەیین ئەکادىمى:

٤-٤. ب زمانى كوردى

- نەبى، كاميران محمد (٢٠٠٥)، قۇناغىن وەرارا هىزرا نەتموايىتى د هوزاندا كوردى دا، ناما دكتورايىن، زانكۈيا صەلاحدىن، ھەولىر.

٤-٤. ب زمانى عەرمەبى

- الھيتي، قصى منصور عبدالكريم (١٩٩٥): عبادة الاله سين في حضارة بلاد وادي الرافدين، رسالتة ماجستير، كلية الاداب، جامعة بغداد.

٥. دەستخەت

- مشورا پىر خەتىب پسى پىر بوتار، دەستخەت، ل سالا ١٢٧٨ زىل پەرستگەها لالش ھاتىيە ئىشىين، نەھو د ئەرسىفەن زانكۈيا دەۋىكدا ل بن ھېمارا ١٤ يا ١٩٩٧/٩/٧ دا پاراستىيە.

محاولات شيخ حسن الأداني ١١٩٤ - ١٢٤٦ م لتأسيس كيان مستقل

(حسب الأدب والتراث الأيزدي)

الملخص:

ولد شيخ حسن بن آدي بن صخر بن مسافر الھكارى الملقب بـ(شيخ حسن الأداني) في سنة ١١٩٤م، وهو من عائلة الأدانية من طبقية الشيوخ الأيزدية، و كان كاتباً و رجلاً صالحاً و متصوفاً وألف كتاب الأيزدية المقدسة (جلوة)، و له عدد من الأقوال والأبيات الدينية الأيزدية، كما له اعمال في الجانبين الديني والاجتماعي؛ و لهذا أصبح شخصاً مقدساً في المجتمع الأيزدي، و بنى تبا سميه بعض المزارات الدينية و له مریدون و مؤيدون الى يومنا هذا.

قام شيخ حسن الأداني ببعض الاصلاحات الاجتماعية والدينية من أجل اقامة كيان مستقل على مستوى كوردستان، والى حد ما تم تطبيق تلك الاصلاحات التي هي اضافة بعض المراقب و المناصب الدينية والادارية للأيزدية مثل مرتبة: شيخ الوزير، أمير الحج، بيشيمام، نقيب، جاويش، خزندار (أمين الصندوق). وأسس مجلساً في معبد لاش يتكون من (٤٠) أربعين شخصية والدراويش والأولياء الصالحين، وقام الربط بعض الامارات الكوردية بمعبد لاش كمرکز رئيسى لسلطة تلك الامارات، وقام أيضاً بارسال طاوس (السنجرق) كر مزد ينى مقدس مع القوالين و رجال الدين الى المناطق الأيزدية المختلفة في تركيا و سوريا بهدف تقوية العلاقات بين الأيزدية، واصدار النظام العشري (دهييکى) و اخذ رسوم الجباية (الضرائب) لصالح معبد لاش، و هذه الخطوات أصبحت أساساً لتشكيل كيان مستقل.

بعد محاولات الشيخ حسن الأداني لتأسيس كيان مستقل من خلال تلك الاصلاحات خلقت مخاوف لدى بدرالدين لؤلؤ الموصلى (١٢٦٢-١٢٥٩م)، اذ أصبح منافساً و منازعاً قويًا لمحو كيانه، لذا التهم

الشيخ حسن، وقال بأنه يريد أن يكون معبد لالش بديلاً لمدينة مكة المكرمة حتى لا يتم دعم هذا الكيان من قبل المسلمين، هكذا استغل بدرالدين لمؤمن الجانب الديني لمصلحته، وكذلك استغل الصراع الديني والقتال القائم آنذاك بين شيوخ الأدانية والقاتانية على السلطة، والأصلاحات الدينية التي أجرأها الشيخ حسن، وبهذه الطريقة انتصر بدرالدين لمؤمن على الشيخ حسن.

الكلمات الدالة: شيخ حسن الأداني، كيان مستقل، إصلاحات، الاعتقاد، الأدب الديني الأيزدي، بدرالدين لمؤمن.

Attempts by Sheikh Hassan Adani 1194-1246 AD to Establish an Independent Entity (According to Yazidi Literature and Heritage)

Abstract:

Sheikh Hassan is the son of Adi son of Sakhar son of Musafir Hakkari, who is known as (Sheikh Hassan Adani) was born around 1194 and is from the Adani branch belonging to the Sheikh caste. He is a well-known Ezidi spiritual leader and an author for the Ezidi's holly book (Jilwah) and many other religious texts and verses (Qawl u Qasida). He remains as a sacred figure among the Ezidi community for his religious devotedness leaving behind followers to the day. In return to his commitments and leadership, Ezidis have established shrines for him in their communities.

Sheikh Hassan Adani has made reformation in various social and regions aspects to create an independent entity at the Kurdistan level through increasing administration and religious positions and ranks such as Sheikhi Wazeer, Mir Hajj, Peshimam, Naqeeb, Chaweesh and Khaznadar in the Ezidi administration, social and religious hierarchy. He also established a council consisting of forty members including religious leaders as well as connecting some of the Kurdish emirates with Lalish. Moreover, sending out Taws (a holy symbol of Ezidis), Qawal and religious men to other Ezidi communities in Iran, Turkey and Syria to strengthen the relationship among the Ezidis, issuance of the tax system for Lalish which became the building block for establishing an independent entity.

Those attempts of Sheikha Hassan created a fear and discomfort for Badr Al-Din Lu'Lu' (1209 – 1262) which led him to become a major opponent and aimed at demolishing the independent entity through accusing Sheikh Hassan by uplifting Lalish to replace Mecca i.e., he used religion to discourage Muslims in supporting Sheikh Hassan and his plans for the unity of Ezidis. Simultaneously, there was a disagreement on religious reform as well as among the Ezidi authorities which exacerbated the negative impact and eventually led to a failure of the unity plans.

Keywords: *Sheikh Hassan Adani, independent entity, reform, faith, Ezidi literature, Badr Al-Din Lu'Lu'.*